

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Eesti keele osakond

Aive Mandel

**Komitatiivi funktsioonid eesti kirjakeeles
18. sajandist tänapäevani**

Bakalaureusetöö

Juhendajad professor Helle Metslang ja dotsent Külli Habicht

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Komitatiivist keeletüpoloogias ja eesti keeleteaduses	6
1.1. Komitatiivist keeletüpoloogias	6
1.2. Komitatiivist eesti keeles.....	8
2. Materjal ja meetod	11
2.1. Kasutatud korpused.....	12
2.2. Valimid	14
3. Komitatiivi funktsioonid eesti keeles	17
3.1. Komitatiivi funktsioonid senistes käsitlustes	17
3.2. Komitatiivi funktsioonid eesti kirjakeeles.....	22
3.2.1. <i>KAASNEMINE</i>	22
3.2.2. <i>OMANDUS</i>	28
3.2.3. <i>LIIKUMISVAHEND</i>	31
3.2.4. <i>VAHEND</i>	33
3.2.5. <i>ASJAOLU</i>	37
3.2.6. <i>VIIS</i>	38
3.2.7. <i>TEGEVUSOBJEKT</i>	41
3.2.8. <i>NEUTRAALNE OSALINE</i>	43
3.2.9. <i>VASTASTIKUSUS</i>	44
3.2.10. <i>VÕRDLUS</i>	47
3.2.11. <i>SUHESTAMINE</i>	48
3.2.12. <i>AEG</i>	50
4. Analüüsi tulemused	52
4.1. Kahe uurimuse arvandmete võrdlus.....	53
4.2. 19. sajandi materjalid varasemate ja hilisemate perioodide kontekstis	56
4.3. <i>KAASNEMISE</i> ja <i>VASTASTIKUSUSE</i> haru	59
4.3. Sajandite võrdlus.....	61
Kokkuvõte	65
Kirjandus	68
Summary	70

Sissejuhatus

Komitatiiv ehk kaasaütlev kääne on eesti keele uurijatele huvi pakkunud mitmest vaatenurgast. Ühelt poolt on tähelepanuväärne selle käände suhteliselt hiline ja hästi dokumenteeritav kujunemislugu, kus tagasõnast „kaas“ (*kahs, kaa, ka*) arenes 17. sajandi jooksul välja *ga*-lõpuline kääne. Teisalt torkab aga silma eesti komitatiivi kasutusvõimaluste paljususe ja mitmekülgsuse. Lauses *Jüri sõidab rõõmuga koos Mariga bussiga kahe tunniga Tallinna* on komitatiiviga väljendatud nelja erinevat funktsiooni (KAASNEMINE, VIIS, LIKUMISVAHEND ja AEG). Kui täiendada olukorra kirjeldust veel näiteks selliste elementidega, et Jüri vestleb sõidu ajal Mariga, sõit võeti ette ilusa ilmaga, Jüri on punaste juustega ja Mari juhtumisi sarnaneb selles osas Jüriga, on rakendatud veel neli erinevat komitatiivi tähendust (VASTASTIKUSUS, ASJAOLU, OMANDUS ja VÕRDLUS). Ometi poleks selle käände kasutusvõimalused sellegagi ammendatud. Komitatiivi funktsioonirikkus ongi keskmeks siinses uurimistöös, mille eesmärgiks on anda ühelt poolt panus komitatiivi funktsioonide analüüsi ja piiritlemisse ning teiselt poolt uurida nende funktsioonide avaldumist ja kasutussagedust eesti kirjakeeles 18. sajandist (ehk alates komitatiivi käändena kinnistumisest) kuni tänapäevani.

Töö lähtub Helle Metslangi, Külli Habichti ja teiste uurijate artiklist „Komitatiivi funktsioonidest eri aegade ja registrite eesti kirjakeeles“ (2017), milles on käsitletud komitatiivi funktsioone erinevates eestikeelsetes tekstitüüpides 17. ja 18. sajandil ning tänapäeval. Autorid on toonud välja eesti komitatiivi 12 erinevat funktsiooni, paigutades need omakorda ümber kahe tähenduskeskme, KAASNEMISE (*Mari sõitis Jüriga Tallinna*) ja VASTASTIKUSUSE (*Mari vestles Jüriga*). Artiklis leiti, et kui vanas kirjakeeles domineerisid KAASNEMISESE haru ja sellest tulenevad funktsioonid (VAHEND, VIIS), siis tänapäeva materjalis domineerib VASTASTIKUSUS ja sellega seotud funktsioonid (VÕRDLUS, SUHESTAMINE).

Võtan Metslangi, Habichti jt esitatud jaotuse ka oma töös komitatiivi funktsioonide piiritlemise ja kirjeldamise lähtealuseks, kõrvutades seda samas ka teistes uurimustes esitatud funktsioonide jaotuste ning oma näitematerjali põhjal tehtud järeldustega. Samuti kõrvutan selles artiklis toodud arvandmeid komitatiivi funktsioonide esinemise kohta oma korpusenäidete statistilise analüüsiga. Omalt poolt lisan juurde andmed artiklis vaatluse alt välja jäänud 19. sajandi kohta. Tuginen oma töös ühelt poolt niisiis varasemate uurimuste tulemustele, nende kõrvutamisele ja analüüsile, teisalt on aga tegemist kvalitatiivse ja kvantitatiivse korpusuuringuga. Igast vaadeldavast perioodist (18. sajandist, 19. sajandist ja tänapäeva kirjakeelest) olen uurinud 200 komitatiivinäitest koosnevat juhuvalimit, kokku seega 600 näidet. 18. ja 19. sajandi korpusenäited pärinevad Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpusest, tänapäeva kirjakeele näited Tartu Ülikooli eesti keele koondkorpuse tasakaalus korpusest.

Töö kirjutamisel oli minu esimeseks uurimisülesandeks varasemate uurimuste ja korpusmaterjalide toel komitatiivi funktsioone võimalikult täpselt kaardistada, piiritleda ja kirjeldada. Eesmärgiks oli saada ülevaade sellest, kuidas on seni eesti komitatiivi funktsioone käsitletud, millised semantilised või süntaktilised jooned on komitatiivi funktsioonide eritlemisel olulised ning millised on funktsioonide omavahelised seosed. Pöörasin tähelepanu ka sellele, millised tähendusrühmad eristuvad funktsioonide sees ning milliste funktsioonide vahel leidub häguseid, mitmeti tõlgendatavaid üleminekualasid. See omakorda aitas määratleda, millised funktsioonid on tähenduselt kesksemad ja millised kuuluvad neist edasi arendatud spetsiifilisemate ja abstraktsemate funktsioonide hulka.

Komitatiivi funktsioonide kvalitatiivse analüüsi kõrval oli teiseks uurimisülesandeks analüüsida nende esinemissagedust eri sajandeil. Selleks märgendasin korpusenäited vastavalt neis esineva komitatiivivormi funktsioonidele ning koostasin kõigi funktsioonide esinemisest arvulised ülevaated. Saadud tulemuste põhjal ja dialoogis Helle Metslangi, Külli Habichti jt uurijate artikliga toon välja, millised funktsioonid on eri sajandeil olnud kirjakeeles domineerivamad ja millised harvemad, kuidas on komitatiivi kasutamise üldpilt läbi kolme sajandi muutunud ning kas artiklis tehtud tähelepanekud KAASNEMISE haru funktsioonide domineerimisest varasemas kirjakeeles ja VASTASTIKUSUSE domineerimisest tänapäeva keeles ilmnevad ka siinse uurimuse

materjalis. Eraldi tähelepanu pööran sellele, kuidas suhestuvad teiste sajandite materjaliga seni käsitlemata 19. sajandi andmed. Et 19. sajandi materjal on tugevamalt esindatud sajandi esimese poole materjal (vt ptk 2.1), võib oletada selle suuremat lähedust 18. sajandi funktsioonide jaotusele kui tänapäeva keelekasutusele, mida on analüüsitud 20. sajandi lõpust ja 21. sajandi algusest pärinevate keelenäidete põhjal. Teisalt on 19. sajandi materjal registritelt ja tekstitüüpide mitmekesisuselt (peamiselt ilmalik kirjandus, sh ilukirjanduslikud tekstid ja aimekirjandus) lähemal pigem tänapäeva keele materjalile kui 18. sajandi peamiselt vaimuliku ja õpetliku sisuga tõlketekstidele.

Uurimus jaguneb neljaks põhipeatükiks. Neist esimene annab ülevaate kasutatavatest mõistetest ning senistest komitatiivi käsitlusest keeletüpoloogiliselt ja eesti keeleteaduses. Teises peatükis kirjeldan põhjalikumalt uurimuses kasutatud meetodeid ja materjali. Kolmas peatükk sisaldab töö uurimuslikku osa, kus komitatiivi funktsioonide seniste käsitluste kirjeldamise järel esitan ülevaate funktsioonidest koos nende esinemise statistilise analüüsiga. Neljandas peatükis võrdlen komitatiivi funktsioonide üldist jaotust läbi kolme sajandi. Töö kokkuvõttes esitan ülevaatlikult uurimuse tulemused.

1. Komitatiivist keeletüpoloogias ja eesti keeleteaduses

1.1. Komitatiivist keeletüpoloogias

Keeletüpoloogias tähistab komitatiiv semantilist kaasnemissuhet (*accompaniment*), kus üks situatsiooni osalistest on teise kaaslane (*companion*). Prototüüpsel juhul on mõlemad osalised elusolendid (inimesed), kes jagavad sama makrorolli (tegevusobjekt või tegevussubjekt), kuid nende osalus situatsioonis on ebasümmeetriline, kuna kaaslasel on olukorra üle vähem kontrolli. (Stolz jt 2009: 602) Komitatiivile lähedane suhe on instrumentaal ehk vahendisuhe, mille osalised on samuti ebasümmeetrilised: üks neist on prototüüpselt elusolend ja teine elutu objekt, täpsemalt vahend verbiga kirjeldatava tegevuse sooritamiseks, ning vastavalt on ka nende makrorollid erinevad (tegevussubjekt ja tegevusobjekt). (Stolz 2001: 591; Lehmann, Shin 2005: 17) Eesti keele kaasaütlev kääne ehk komitatiiv katab suure osa nii komitatiivsetest kui ka instrumentaalsetest tähendusfunktsioonidest (*Mari sööb Jüriga suppi, Mari sööb lusikaga suppi*). Sellisele ühisele funktsionaalsele väljale on viidatud terminiga *koosesinemissuhe* (*concomitance*), mille osalisteks ehk *koosesinejateks* on suhtes esile tõstetud *põhiosaline* (*central participant*) ning *kaasosaline* (*additional participant, concomitant*), kes on kõrvalisemas rollis ja vormistatud komitatiivse määrusena. (Lehmann, Shin 2005: 3, 10; Metslang, Habicht jt 2017: 151–152)

Eesti keeleteaduses tähistab termin *komitatiiv* traditsiooniliselt ennekõike kaasaütlevat käänat (tunnus *-ga*) ehk üht konkreetset morfoloogilist vahendit, mis on eesti keeles keskne komitatiivsete ja instrumentaalsete suhete väljendaja. Selliseid väljendusvahendeid on muidugi teisigi, näiteks annavad kaasnemissuhet edasi kaassõnad *koos* ja *seltsis* ning vahendisuhet *abil* ja *jõul*. Ühtegi võrdväärset tasemel grammatiseerunud alternatiivset viisi nende suhete väljendamiseks aga eesti keeles pole (Stolz jt 2013). Vältimaks segadust termini *komitatiiv* keeletüpoloogilise ja morfoloogilise (käände) tähenduse vahel, tähistan edaspidi vastavat semantilist suhet

terminitega *komitatiivsus* (*kaasnemissuhe*, *komitatiivne suhe*) ning eesti või muudes keeltes sellist suhet väljendavat käänat terminitega *komitatiiv* või *kaasaitlev kääne*. Samal viisil viitan edaspidi terminiga *instrumentaalsus* vastavale semantilisele vahendisuhtele ning terminiga *instrumentaal* seda suhet markeerivale käände.

Peamiselt Euroopa keeltele ja eriti inglise keelele tuginedes postuleerisid George Lakoff ja Mark Johnson oma metafooriteoorias tähendusülekande VAHEND ON KAASLANE (2011[1980]: 169–171), millele tuginedes on kalduvust väljendada komitatiivset ja instrumentaalset suhet sama vahendiga peetud maailma keelte üheks universaalseks jooneks. (Stolz jt 2013) Nagu mainitud, kuulub ka eesti keel selliste keelte hulka. Eesti kontaktkeeltest on enamik keeli selles osas tüpoloogiliselt eesti keelega sarnased, keske väljendusvahendina domineerib neis aga eessõna (nt saksa, rootsi, inglise ja läti keeles vastavalt eessõnad *mit*, *med*, *with* ja *ar*).

Hilisemad ja laiemat hulka maailma keeli hõlmavad uurimused on taandanud selle algselt keeleuniversaalsiks peetud suundumuse tähistada kaaslast ja vahendit sama keelelise vahendiga Euroopa keeltele omaseks areaalseks jooneks (Stolz 1997, Stolz 2001: 591; Stolz jt 2009: 605). On leitud, et maailma mastaabis domineerib hoopis vastupidine strateegia, kus instrumentaalsed ja komitatiivsed suhted hoitakse morfoloogiliselt rangelt lahus (Stolz jt 2013). Selliste keelte hulka kuuluvad näiteks vene keel (vastavalt kas instrumentaal või eessõnakonstruktsioon *s* + instrumentaal) ning soome keel, kus vahendisuhet märgitakse adessiiviga, kaasnemissuhet aga kas kaassõnakonstruktsiooniga või harvem *ine*-tunnuselise käändega, kusjuures mõlemal on omakorda konkreetne funktsionaalne tähendusväli komitatiivse tähendusvälja sees (Sirola-Belliard 2016).

Kolmanda ja maailma keeltes kõige harvem esineva strateegiana toovad Stolz jt (2013) välja nn segarühma, milles ühe vahendiga väljendatakse vaid üht nimetatud kahest suhtest, teise vahendiga on aga võimalik markeerida mõlemat suhet. Selliste keelte hulka kuuluvad Euroopas nt leedu ja ungari keel. Autorid toovad esile, et soome-ugri keelte hulka kuuluvad eesti, ungari ja soome keel on komitatiivsuse ja instrumentaalsuse väljendamise vahendite seisukohalt tüpoloogiliselt kõik eri gruppides, samas kui balti keelte ja laiemalt indoeuroopa keelte hulka kuuluv läti keel väljendab

sarnaselt eesti keelega vahendi- ja kaasnemissuhteid ühe ja sama konstruksiooniga, erinedes seeläbi oma lähimast sugulaskeelest leedu keelest.

Eelnevast on näha, et komitatiivsuse ja instrumentaalsuse väljendamise seisukohast ümbritseb eesti keelt huvitav ja mitmekülgne kontaktkeelte võrgustik ning Läänemere areaal on selle mitmekesisuse tõttu komitatiivi uurimisel ka tähelepanu pälvinud (vt nt Stolz 2001, Stolz jt 2013). Eesti komitatiivi põhjalikum käsitlemine pakub sellises kontekstis tänuväärset materjali keeletüpoloogia ja keelemõjude edaspidiseks uurimiseks.

1.2. Komitatiivist eesti keeles

Eesti komitatiiv kujunes käändeks alles 17. sajandi lõpuks, selle kujunemislugu postpositsioonist käändelõpuks on kirjakeeles hästi jälgitav ning ka hästi läbi uuritud. Põhjaliku kirjelduse komitatiivivormi arengust on andnud Huno Rätsep (1979). Varem eesti keeles esinenud ning soome ja karjala keeles praegugi esinev *ne*-komitatiiv on tänases eesti keeles säilinud vaid üksikute kivilinenud adverbidenä (nt *koguni*, *iganes*, *üksnes*, *üksipäini*, *iseäranis*) (Rätsep 1979: 77). Praeguse *ga*-kujulise käändelõpu juured on kunagises germaani päritolu noomenis **kansa* tähendusega '*rühm*, *hulk* > *rahvas*'. Selle sõna *k*-latiivivormist **kansak* kujunes postpositsioon, mis liitus genitiivis põhisõnale (**käden kansak*). Postpositsioon tegi omakorda läbi mitmed häälikumuutused kuni vanemas kirjakeeles kohatava häälikukujuni *kaas* (*kaes*, *kahs*, *kas*). (Rätsep 1979: 77–78) Siit alates on jälgitav sõnavormi jätkuv lühenemine (*kah*, *ka*) ja arvatavasti *n*-i kao järel genitiivi lõpust on kaassõna hakanud tihedamalt põhisõnaga liituma. Varasemates vana kirjakeele tekstides on nähtav varieerumisperiood, mil on kasutatud kõrvuti nii kaassõna kui ka käändelõppu (algul kujul *-ka*), 17. sajandi lõpuks aga kujunes põhjaeestilistes tekstides (lõunaestilistes juba mõnevõrra varem) valdavaks käändelõpp *-ga*. Huno Rätsepa kirjelduse järgi (1979: 77–79) saab eesti keele komitatiivi kujunemise kohta esitada järgmise ahela: **kansa* : **kansak* > **kāsak* > **kāsa*[?] > **kāsa* > *kaas* > *kaa* > *ka* > *-ka* > *-Ga*.

Viimastel kümnenditel on komitatiivile palju tähelepanu pööratud grammatiseerumisteooria seisukohast. See teooria, mille keskpunktis on leksikaalsest ainesest grammatilise ainese kujunemise mehhanismid, sobib hästi eesti komitatiivi

kujunemisloos mõtestamiseks, samal ajal kui komitatiiv ise pakub teooriale kinnitust ja sobib hästi selle toimimise illustreerimiseks. Keeleüksuste arengu kirjeldamiseks leksikaalsest grammatilisest on esitatud muutuste tüüpiline ahel TÄISTÄHENDUSLIK ÜKSUS > GRAMMATILINE SÕNA > KLIITIK > MUUTEAFIKS > Ø, mille ühe tüüpilise realisatsioonina võib vaadelda ka eesti komitatiivi arengut täistähenduslikust sõnast kaassõna kaudu käändelõpuks. (vt nt Habicht 2000: 43–48; Metslang 2006: 176). Ühtlasi võimaldavad koos käändelõpuga etümoloogiliselt sama päritolu partiklid *kas* ja *ka* ning afiksaaladverb *kaasa* näidata grammatisatsiooniahelate hargnevat võrgustikku, kus ühest keelendist lähtuvad erinevad arengusuunad võivad viia erineval grammatisatsiooniasemel tulemuseni (Alvre 1997; Metslang 2006: 183–184).

Komitatiivi kujunemisloos osaks on lisaks vormi kujunemisele ka selle tähendusfunktsioonide mitmekesisemaks ja abstraktsemaks muutumine (Metslang 2006: 178). Sedagi on võimalik mõtestada grammatisatsiooni raamistikus. Sõna vormiline redutseerumine on seotud tähendusnihetega abstraktsuse ja laiema kasutusala poole, millest tulenev sagedam kasutus omakorda ongi vormi lühenemise tõukejõuks. Tegemist on kõrvuti toimuvate ja pikaajaliste protsessidega, mis avalduvad nii diakrooniliselt kui ka sünkrooniliselt. Koos tähenduse abstraktsemaks muutumisega kaotab keelendi vorm iseseisvust, lüheneb, seos senise tähendusega kaob ja grammatiline tähendus laieneb. Täistähenduslik sõna muutub seeläbi abisõnaks ning edasi muutelõpuks. Nii on ka komitatiivi tähendusfunktsioonide nihkeid ja avarumist kõrvuti selle vormiliste muutustega võimalik vaadelda grammatisatsiooniteooria raamistikus. Tähendusnihkeid kajastab grammatisatsiooniteooria vaatepunktist nt järgmine tähenduspiirkondade järjestus, mida mööda tähendusnihked üldiselt kulgevad: ISIK > OBJEKT > TEGEVUS > RUUM > AEG > KVALITEET. Helle Metslang on seda järjestust illustreerinud oletusega, et eesti komitatiivi funktsioonid on laienenud kaasnevalt isikult (*jalutab lapsega*) kaasnevale objektile (*käib kebiga*, *joonistab pliiatsiga*, *sõidab rongiga*) ja sealt edasi näiteks kaasnevale tegevusele (*loeb suure süvenemisega*). (2006: 178) Külli Habicht on kirjeldanud komitatiivse tähenduse arenguetappe grammatisatsiooniaseme suurenemise põhjal järgmise ahelana: kuulumine rühma > koosolu elusolendiga > koosolu elutu olendiga (instrumentaalne tähendus) > {metafooristumine} > seisund > viis (2000: 44).

Lisaks kujunemisloolistele ja grammatisatsioonist lähtuvatele käsitlustele on komitatiivile pühendatud veel mõned konkreetsemad uurimused. Süntaksi seisukohast on komitatiivi ja rinnastuse seost eesti keeles käsitlenud Mati Erelt (2008; 2017: 637–642) ning komitatiivis atribuudi asendit Mayumi Sakamoto oma magistritöös (1995). Helju Valsi 1953. aastast pärinevas diplomitöös on vaadeldud nii komitatiivi ajaloolist arengut, selle kajastumist grammatikates kui ka funktsioonidest eri perioodide kirjakeeles, rahvaluulekeeles ja murretes. Eesti komitatiivi on mõnevõrra uuritud ka võrdlevalt soome keelega, kõrvutades eesti komitatiivi ja selle soomekeelseid tõlkevasteid (Kingisepp 1992).

Kõige värskem uurimus eesti komitatiivist on Helle Metslangi, Külli Habichti jt uurijate üpris laia teemaderingi käsitlev artikkel „Komitatiivi funktsioonidest eri aegade ja registrite eesti kirjakeeles“ (2017). Selles piiritletakse ja kirjeldatakse varasemate uurimuste ning empiirilise materjali alusel komitatiivi funktsioone, analüüsitakse komitatiivivormide süntaktilisi vormitüüpe ning vaadeldakse nende esinemissagedust eri tekstiliikides ja eri sajanditel. Osa uurimusest on pühendatud ka sellele, et kõrvutada eesti komitatiivi funktsioonide jaotust kontaktkeelte (saksa, läti, inglise, vene, soome, leedu) omadega. See artikkel, aga ka teised eespool mainitud uurimused ning eesti keele ülevaateosed on välja pakkunud oma osalt sarnased, osalt erinevad komitatiivi funktsioonide jaotused, mida kirjeldan põhjalikumalt kolmandas peatükis.

2. Materjal ja meetod

Komitatiivi funktsioonide uurimisel tuginen varasematele uurimustele ja korpusematerjalile. Varasematest uurimustest olen kasutanud eesti keele uuemaid üldkäsitlusi (EKG I; EKG II; Erelt, Metslang, toim. 2017), eesti komitatiivile keskenduvald uurimusi (Vals 1953; Sakamoto 1995; Metslang, Habicht jt 2017) ning komitatiivile muude keelte ja keeletüpoloogia perspektiivist lähenevald käsitlusi (eelkõige Lehmann, Shin 2005). Korpusanalüüsi aluseks on 18. ja 19. sajandi lõikes Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuse (VAKK) tekstid ja tänapäevase kirjakeele puhul Tartu Ülikooli eesti keele koondkorpuse allosaks olev tasakaalus korpus. Igast perioodist olen lähema vaatluse alla võtnud 200 näitest koosneva juhuvalimi. Korpustele viitan näidetes lühenditega VAKK ja TK, viites järgnevad korpuse lühendile vana kirjakeele puhul teksti autor ja väljaandmisaasta ning lehekülj (piibliviidetes raamat, peatükk ja salm), tasakaalus korpuse puhul viide tekstiliigile (ilukirjandus või teaduskirjandus) ning ajakirjandustekstide puhul väljaanne ja aasta. Näidetes vormistab poolpaks kiri suhte kaasososalist ja allajoonimine põhiosalist, muud vajalikku olen esile tõstnud sõrenduse abil (vt näide 1).

- (1) Fotograafi nurgakeses on näituseküllastajatel võimalus oma kodualbumi jaoks koos **telenukkudega** pilte teha. (TK, Maaleht 2004)

Varasemaid komitatiivikäsitlusi ja korpusematerjale olen vaadelnud kõrvutavalt, kumbagi poolt teise abil mõtestades. Samamoodi on töös omavahel seotud korpusenäidete kvalitatiivne ja kvantitatiivne analüüs. Kvalitatiivne lähenemine puudutab ennekõike funktsioonide kirjeldamist ja piiritlemist, mille jaoks analüüsisin juhuvalimite näiteid semantiliselt ja süntaktiliselt, kõrvutades neid ühtlasi varasemates uurimustes esitatud funktsioonide jaotuste ja kirjeldustega. Kujunenud funktsioonide jaotuse alusel märgendasin juhuvalimi näited ning analüüsisin neid seejärel statistiliselt, vaadeldes funktsioonide üldist jaotust ja konkreetsete funktsioonide esinemise dünaamikat eri perioodidel. Selliselt saadud tulemusi võrdlesin omakorda varasemates

uurimistöodes leituga, ennekõike Helle Metslangi, Külli Habichti jt uurijate artiklis (2017) esitatud statistilise analüüsi tulemuste ja nende põhjal tehtud järeldustega.

Kolme vaadeldava perioodi, 18. ja 19. sajandi ning tänapäevase kirjakeele komitatiivikasutuse uurimiseks kasutatud materjalid on üksteisest mõnevõrra erinevad. Rohkem erinevad oma sisu, vormi ja mahu poolest VAKK ja tasakaalus korpus, ent teatud erinevusi on ka VAKKi 18. ja 19. sajandi materjali vahel. Seepärast annan järgnevalt väikese ülevaate korpustest ja neis sisalduvast materjalist ning seejärel kirjeldan töös kasutatud juhuvalimite koostamist. Kasutatud korpuste kogumahust ning komitatiivinäidete ja juhuvalimite omavahelistest proportsioonidest eri perioodide materjalis annab ülevaate ka peatüki lõpus esitatud kokkuvõtlik tabel 1.

2.1. Kasutatud korpused

Kuna 19. sajandi ja tänapäeva kirjakeelt kajastavad korpusetekstid on põhjaeestilised, olen ka 18. sajandi korpuse puhul piirdunud vaid põhjaeestiliste tekstidega. Muus osas pole korpusematerjale analüüsitavate valimite koostamisel autoriti või tekstitüübiti eristatud, kuna eesmärgiks on anda ülevaade perioodide üldistest suundumustest komitatiivi kasutamisel. Sellegipoolest on eri perioodidest pärineva tekstimaterjali vahel mõningaid erinevusi, mida tuleks uurimisel teadvustada.

VAKKi 18. sajandi tekstid on tõlketekstid, mis pärinevad ühtekokku kümnest erinevast teosest kümme-konnalt autorilt ja sõnesid on neis kokku 590 328. Tekstide hulgas on vaimulikke, ilukirjanduslikke ja tarbetekste. Tooni annavad korpuses ühelt poolt vaimulikud tekstid (118 545 sõnet 1715. aasta uue testamendi tõlkest ja 159 256 sõnet 1739. aasta piiblitõlkest). Koos kolmanda väiksema mõõtu vaimuliku tekstiga moodustab vaimulike tekstide osakaal 18. sajandi sõnede koguarvust poole (291 829 ehk 49,4%). Teiselt poolt tõuseb vaimulike tekstide kõrval selgelt esile üks konkreetne tarbetekstinäide, J. Lithanderi „Köki ja Kokka Ramat“ (1781) oma 159 256 sõnega (sõnede koguarvust 27,5%). Ülejäänud 18. sajandi põhjaeestilised tekstinäited on korpuses oluliselt väiksema kaaluga.

Teksti sisulised ja funktsionaalsed eripärad mõjutavad seda, millistes funktsioonides komitatiiv neis tekstides tüüpiliselt esineb (Metslang, Habicht jt 2017: 173). Samuti võib eri perioodide keelele olla omane teatud tekstiliikide domineerimine. Nii

peegeldub 18. sajandi korpusematerjalis selle aja kirjakeelele omane vaimulik suunitlus, samas aga võib oletada, et komitatiivi uurimise seisukohast avaldab sajandi üldpildile märksa tugevamat mõju nimetatud kokaraamat. Sisust lähtuvatel põhjustel on selles palju teatud tüüpi funktsiooniga komitatiivivorme, ennekõike VAHENDIT (*tõsta lussikaga*) ja KAASNEMIST (*haugid punnase Soostiga*). Tegemist on juba iseenesest väga mahuka tekstiga (27,5% 18. sajandi korpusematerjali sõnade kogumahust), lisaks aga näitab Lithanderi kokaraamatu lähem uurimine sedagi, et teksti tüübist ei pruugi sõltuda üksnes teatud funktsioonide domineerimine, vaid ka komitatiivivormi esinemissagedus üldse. Vaadeldav teos on keskmisest tunduvalt komitatiivirikkam. Kokaraamatut arvesse võtmata on 18. sajandi sõnedest komitatiivivormis 0,75%, kokaraamatus endas aga 1,85% ja viimase mõjul tõuseb kogu sajandi materjalis komitatiivis sõnade osakaal 1,05%-le. Lithanderi kokaraamatu n-ö komitatiivsus on seega üle kahe korra keskmisest kõrgem. Viimast arvestades ei ole üllatav, et kokaraamatust pärinevad näitelaused moodustavad kõigist 18. sajandi komitatiivivormi sisaldavatest näitelausetest isegi ligi poole ning ootuspäraselt esineb sarnane osakaal ka täpsemaks analüüsiks kokku pandud juhuvalimis (200 näitest 89 ehk 44,5%).

19. sajandi ja tänapäevase kirjakeele korpusematerjalid on 18. sajandiga võrreldes ühtlasemad. 19. sajandist on VAKKis esindatud rohkem nii erinevaid tekste (kokku 30) kui ka autoreid/tõlkijaid (22). Ka sõnade koguarv on 18. sajandi omast veidi suurem (738 983). 18. sajandiga võrreldavaid domineerivaid tekste siin esile ei tule, tekstiliikidelt on esmajärjekorras esindatud ilmalik kirjandus (ilukirjandus, tarbetekstid ja aimekirjandus). Korpuses on tugevamalt esindatud sajandi esimene pool: 78,5% sõnedest pärineb aastaist 1807–1850 (k.a), seega tuleb arvestada, et ajaliselt on 19. sajandi materjal märksa lähedasem 18. sajandile kui tänapäeva kirjakeelele, mida esindav materjal pärineb 1990. ja 2000. aastatest. Tekstiliikide poolest sarnaneb 19. sajandi materjal samas pigem tasakaalus korpusega, mille 15 miljonist sõnest pärineb kolmandik ajalehetekstidest (Eesti Päevaleht, SL Õhtuleht, Maaleht ja Eesti Ekspress), kolmandik ilukirjandusest (162 teost või katkendit 69 autorilt) ja kolmandik teadustekstidest (eri alade teadusajakirjad, teadustööd jmt).

2.2. Valimid

Korpustest leidsin esmalt kõik komitatiivivormi sisaldavad kirjed, mille hulgast võtsin omakorda iga vaadeldava perioodi kohta täpsema kvalitatiivse ja kvantitatiivse vaatluse alla 200 näitest koosneva juhuvalimi, kokku 600 komitatiivinäidet. Tasakaalus korpus on morfoloogiliselt märgendatud ja sealt võtsin juhuvalimi aluseks esimesed 200 näidet kõiki komitatiivivorme väljastava päringuga saadud vastetest. VAKK seevastu on 18. ja 19. sajandi lõikes morfoloogiliselt märgendamata, mistõttu tuli komitatiivinäidete leidmiseks kasutada käändelõpust (-ga) lähtuvat otsingut ning leitud materjal muudest ga-lõpulisest sõnavormidest puhastada.

Et -ga kinnistus käändelõpuna eesti keeles hiljemalt 18. sajandi alguseks, siis üldiselt siin uuritud tekstides kaasaütleva käände vormilist varieerumist ei esine. Erandiks on F. G. Arweliuse tekst „Üks Kaunis Jutto ja Öppetusse-Ramat“ (1782), kus on järjekindlalt kasutatud käändelõppu -ka (näide 2, juhuvalimisse jõudis sellelt autorilt neli näidet). Et tegemist on 18. sajandi lõpupoolest pärineva tekstiga, võiks seda pigem käsitleda autori eripära kui 17. sajandi vormilise varieerumise jätkuna. Teiste autorite 18. sajandi tekstides ka-lõpulisi komitatiive ei leidunud. 19. sajandi andmestikus torkavad mitme autori puhul silma ka üksikud omapärased topeltkomitatiivid asesõnades *miskaga* ‘millega’ (näide 3).

- (2) Nähtawad on keik asjad, mis meie **omma meeledeka** tunneme, **silmaka** näeme, ja **liikmedteka** katsume. (VAKK, Arwelius 1782, 116)
- (3) „/.../ siis sai temma ka weel ühhe tuggewa pikka reisikeppi, alt terrawa otsaga, **miskaga** wois ülle pae löhhede, ehk jae, ehk wee kravide hüppata.“ (VAKK, Umbliä 1845, 18)

Käändelõpul põhineva päringu abil leitud materjalist puhastasin välja näitelaused, milles ga-lõpulised sõned ei olnud komitatiivivormis (*agga/aga, jalga, kuninga* jne), samuti jätsin välja sagedase adverbistunud komitatiivivormi *väga* (< 'väega') ja selle erinevad kirjakujud, kuna siinses töös komitatiivivormidest kujunenud adverbe eraldi ei analüüsita. Küll aga jäid esialgsesse andmestikku sisse sellised sagedased näited, kus sõna võib olla kohati tõlgendatav adverbina või idiomaatilise üksusena, kohati käändsõna komitatiivivormina (nt *korraga, ühekorraga, ühesõnaga, meelega, seega*,

jumalaga). Neil juhtudel olen hiljem juhuvalimi analüüsimisel eemaldanud ja uutega asendanud näited, kus sõna on üheselt tõlgendatav adverbina, nagu *korraga* ‘järsku, ühtäkki’ näites 4. Samuti toimisin näidetega, kus komitatiivivorm esineb selgelt idiomaaatilisena, nt *jumalaga jätma* näites 5.

- (4) **Korraga** kuulwad nago unnenäus: üks murrab oksi, kahhin ikka lähheminne, jorr, jorr, nago joobnud mees kõrtsi ukse ees. (VAKK, Körber 1849, 85)
- (5) Siis langes Willem issa kaenla /.../ ja siis wendade ja öddede kaenla ning jättis keigile **jummalaga** /.../. (VAKK, Holtz 1817, 49)

Analüüsitavasse valimisse jäid aga sisse näited, kus samad sõnad esinevad kas selgelt käändsõnalisena (näites 6 on *meelega* tõlgendatav komitatiivivormina, mis väljendab tähendusfunktsioonidest VIISI). Samuti jäid sisse näited, kus sõnaliik on kaheti tõlgendatav, st sõna on nähtavasti adverbiks leksikaliseerumas, kuid mõeldav on ka otsene tõlgendus, nagu *ühe korraga* näites 7, või on tegemist idiomaaatilise väljendiga, mis samas pole täielikult kaotanud sidet oma otsese tähendusega, nagu *ühe jalaga* näites 8. Ka võib sõna *abiga* näites 9 tõlgendada ühelt poolt kaassõnaks grammatiseerununa, aga teiselt poolt siiski ka abstraktsest vahendisuhtest edasi arenenud VIISI väljendava käändevormina.

- (6) Ta waatas **liigutatud tänumelega** oma päästja otsa. (VAKK, Saal 1885, 48)
- (7) Mis ühel ehk tõisel tunnil ühe ehk tõise juures meie seas liikus, seda toob kunsti töö **ühe korraga** pääwa ete /.../ (VAKK, Jakobson 1870, 44)
- (8) Wanakene on õige kidur – **ühe jalaga** juba haua ääre peal. (VAKK, Kõrv 1889, 199)
- (9) Ka on kül suur rööm neil õppetajattel, kui nad nendest, kelle kallal nemmad tööd on teinud, ja kelle süddamesse nemmad pühha Waimo **abbiga** sedda sanna semet on külwanud, kui nad nüüd weel wiimsel tunnil sedda wilja sest tööst näwad. (VAKK, Kersten 1847, 1584)

Lõpuks jäi juhuvalimist kõrvale ja sai uutega asendatud ka väike kogus näiteid, mille puhul oli küll tegu komitatiivis käändsõnaga, kuid mille funktsiooni polnuks võimalik kõhklusteta määrata näiteks lause poolikuse või trükivigade tõttu.

18. sajandi materjalist jäi kirjeldatud viisil koostatud ja puhastatud andmestikku lõpuks kokku 6212 kirjet ja 19. sajandist 8235 kirjet. Tasakaalus korpus annab kõigi komitatiivvormis sõnade otsingu vasteks 179 826 lauset. Koguandmestikust võtsin juhuvalimi, igast perioodist 200 näitelause, mis 18. sajandi puhul moodustab kõigist leitud komitatiivinäidetest 3,2%, 19. sajandi puhul 4% ja 20. sajandi puhul 0,001%. Need suhtarvud näitavad, et lisaks korpuste erinevale sisule on neist siinses uurimuses kasutatud ka väga erinevas mahu osa koguandmestikust. VAKKi põhjal uuritavate sajandite puhul katab uurimus võrdväärse osa korpuse komitatiivinäiteist, samaväärse osakaalu (ligikaudu 3%) saavutamiseks tasakaalus korpusest peaks juhuvalimiks olema umbes 5000 näidet. Samas võib oletada, et suhtarvulist ebakõla kompenseerib tasakaalus korpuse parem tasakaalustatus oma ajastu tekstide esindamisel.

Tabel 1. Komitatiivinäited VAKKis, tasakaalus korpuses ja siinses uurimuses

	VAKK (18. sajand, eP)	VAKK (19. sajand)	tasakaalus korpus
Autoreid/tõlkijaid	~10	22	
Erinevaid tekste	10	30	
Sõnesid kokku	590 328	738 983	15 000 000
Komitatiivvormis sõnesid¹	6212	8235	179 826
Komitatiivis sõnade osakaal kõigist sõnedest (%)	keskmiselt 1,05	1,11	1,20
	Lithanderi kokaraamatuta 0,75		
	Lithanderi kokaraamatus 1,85		
Juhuvaimi (200) osakaal komitatiivis sõnedest (%)	3,2	2,4	0,001

¹ Et VAKKi komitatiivvormid on leitud käändelõpust lähtuva otsingu ja sellele järgneva poolautomaatse puhastamise abil, pole VAKKi kohta toodud arvude puhul tegemist päris puhta materjaliga, ent nt 19. saj juhuvalimi detailsem analüüs lubab oletada, et mittekomitatiivseid *ga*-lõpulisi sõnavorme, adverbina tõlgendatavaid komitatiivivorme vm sinse uurimuse seisukohast ebavajalikku materjali on sellesse andmestikku jäänud suhteliselt vähe (kuni 3%). Tasakaalus korpuse päringutulemuseks saadud arv (179 826) ei väljenda komitatiivis sõnade hulka, vaid lausete hulka, milles sisaldub kas üks või rohkem komitatiivvormis sõnet. VAKKi puhul on komitatiivvormis sõnade arv, kui mitte arvestada mõningast andmestikku jäänud musta materjali, ilmselt täpsem, kuna seal lähtusin otsingul lisaks käändelõpule ka sõna pikkusest ja loendusest välja jäid seetõttu vaid ühes lauses esinevad sama pikkusega komitatiivvormis sõned. Nii VAKKi kui ka tasakaalus korpuse kohta toodud komitatiivvormis sõnade arvud näitavad seega pigem suurusjärku, samuti on arvulised tulemused erineva otsingumeetodi tõttu omavahel võrreldavad üksnes konkreetse korpuse piires.

3. Komitatiivi funktsioonid eesti keeles

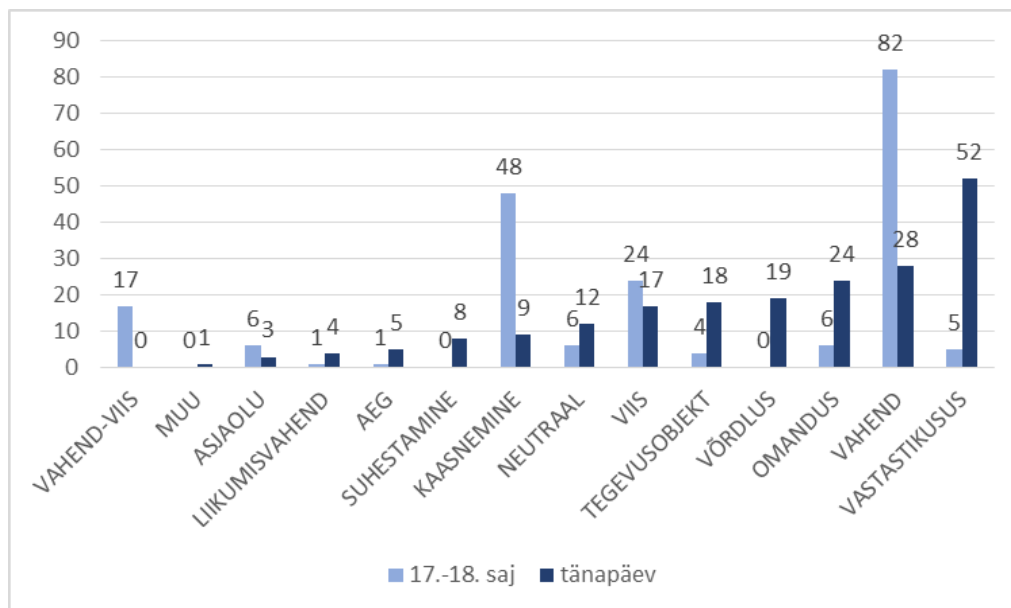
3.1. Komitatiivi funktsioonid senistes käsitlustes

Siinses töös on eesti komitatiivi funktsioonide analüüsil võetud aluseks esmajoones Helle Metslangi, Külli Habichti jt artiklis (2017) esitatud 12 funktsiooni. Artikli autorid on tuginenud komitatiivi funktsioonide piiritlemisel lisaks empiirilisele materjalile eesti komitatiivi senistele käsitlustele ning Christian Lehmanni ja Yong-Min Shini (2005) keeletüpoloogilisele 16 keele analüüsil põhinevale käsitlusele koosesinemise funktsionaalsest väljast.

Tabel 2 esitab Metslangi, Habichti jt artiklis (2017) välja toodud komitatiivi funktsioonid koos näidetega. Joonisel 1 on artiklis toodud andmete alusel kujutatud funktsioonide esinemist 17.–18. sajandi kirjakeeles (vaimulikes ja õpetlikes tekstides) ning tänapäeva keeles (ajakirjanduses ja ilukirjanduses). Töö lõpuosas (tabel 3, lk 53) on esitatud artikli arvandmed funktsioonide esinemise kohta kõrvuti sinse uurimuse tulemustega.

Tabel 2. Komitatiivi funktsioonid (Metslang, Habicht jt 2017, töö autori näited)

Funktsioon	Näide
KAASNEMINE	Jüri läheb sõbraga kinno.
VASTASTIKUSUS	Mari vaidleb emaga .
OMANDUS	Punase karvaga kass läheb üle tee.
VAHEND	Mees kaevab labidaga maad.
LIKUMISVAHEND	Mari sõidab taksoga koju.
VIIS	Jüri sööb hea meelega jäätist.
ASJAOLU	Põuaga kuivab vili ära.
TEGEVUSOBJEKT	Turul kaubeldakse värske latikaga .
NEUTRAALNE OSALINE	Majandusega on kehvad lood.
SUHESTAMINE	Palk on seotud haridusega .
VÕRDLUS	Tütar sarnaneb emaga .
AEG	Töö sai tehtud kolme tunniga .

Joonis 1. Komitatiivi funktsioonid (näidete arv vanas kirjakeeles ja tänapäeval), allikas: Metslang, Habichti jt 2017: 177

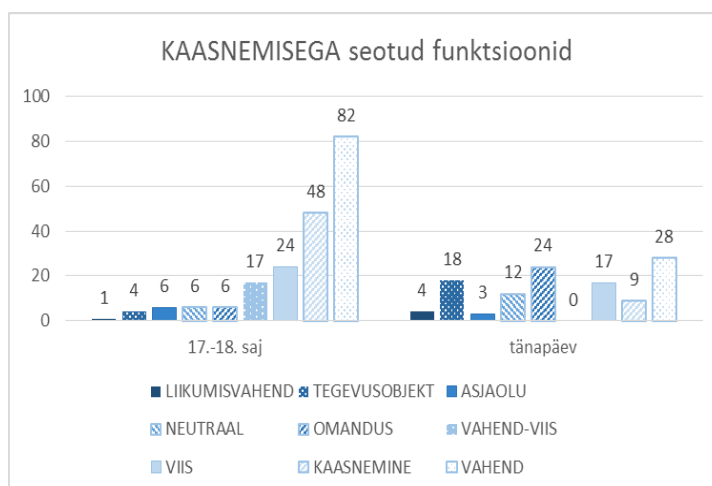
Vaimulikke ja õpetlikke tekste iseloomustati artiklis kumbagi 100 näitega. Nagu artiklis on märgitud, ei erine funktsioonide jaotus 17. ja 18. sajandi eri tüüpi tekstides märkimisväärselt ning neid analüüsiti koos. Seetõttu esitan siin nende kahe sajandi andmed ühe 200-näitelise rühmana, mida kõrvutan oma uurimuses vaadeldava 18. sajandi analüüsiga, mis põhineb samuti 200 näitel. Tänapäeva keele osas olen toiminud samuti: oma uurimuse 200 näite analüüsitulemusi (ajakirjandus-, teadus- ja ilukirjandustekstid) kõrvutan artikli 20. ja 21. sajandi vahetust puudutava osa ajakirjandus- ja ilukirjandusnäidete analüüsiga, millest olen samuti moodustanud ühe 200-näitelise rühma. Võrdlusest jätan kõrvale artiklis käsitletud netikommentaariid ja -dialoogid, kuna need on minu vaadeldud tekstiliikide näidetest funktsioonilt ja sisult erinevad. Nende kahe perioodi vahele asetub siinse uurimuse 19. sajandi käsitus, mis põhineb samuti 200-näitelise valimi analüüsil. Et kõik võrreldavad näidete kogumid on võrdsed ja 200-lauselise koguhulga puhul on protsentides osakaalu lihtne tuletada, olen edaspidi töös viidanud analüüsis peamiselt näidete arvule, vajadusel aga toonud eraldi välja ka esinemissageduse protsentides.

Joonisel 1 on kujutatud kõrvuti funktsioonide esinemist kahel perioodil, järjestatuna 20. sajandi perspektiivist harvemast sagedasema suunas. Esmajoones torkab silma

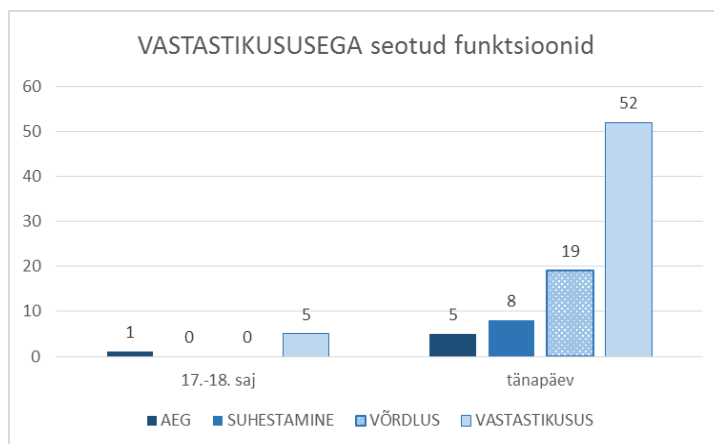
erinevus kõige sagedasemate funktsioonide vahel kahel eri perioodil: praegusaja kõige sagedasem funktsioon VASTASTIKUSUS on olnud 17. ja 18. sajandi materjalis õige harv (52 näidet tänapäeval ja 5 vanas kirjakeeles), samal ajal kui vana kirjakeele kõige sagedasemate funktsioonide VAHENDI ja KAASNEMISE osakaal on tänapäeval tunduvalt vähenenud (vastavalt 82 näitelt 28-le ja 48 näitelt 9-le).

Teiseks võib esile tuua mõned vanemas kirjakeeles vähe esinenud või puudunud funktsioonid, mis on tänapäeva keeles üsna tugevalt esindatud: nendeks on OMANDUS, VÕRDLUS, TEGEVUSOBJEKT ning vähemal määral ka NEUTRAALNE OSALINE ja SUHESTAMINE. Viimased võib aga lugeda koos AJA, LIKUMISVAHENDI ja ASJAOLUGA ka sellisteks funktsioonideks, mis on mõlemal perioodil olnud harvaesinevad, mõned neist (VÕRDLUS, SUHESTAMINE) ei tule vanemate tekstide näidetes kordagi esile. Stabiilselt keskmise sagedusega on VIISI funktsioon.

Sageli on tüpoloogilises kirjanduses kõrvutatud omavahel KAASNEMISE ja VAHENDI ehk komitatiivsuse ja instrumentaalsuse omavahelisi suhteid. Vaadeldud artiklis on eesti komitatiivi tähendusväli jagatud kaheks teistel alustel, eristades tähenduskeskmetena KAASNEMIST ja VASTASTIKUSUST, samal ajal kui ülejäänud funktsioone on kujutatud kas ühest või teisest edasi arenenutena. Autorid on materjale analüüsid leidnud, et vanemas kirjakeeles domineerisid KAASNEMISE haru funktsioonid, samal ajal kui tänapäeval on neist enam esile tõusnud VASTASTIKUSUSE haru. Seda iseloomustavad joonised 2 ja 3.

Joonis 2. KAASNEMISEGA seotud funktsioonide esinemine vanas kirjakeeles ja tänapäeval (näidete arv), allikas: Metslang, Habicht jt 2017: 177

Joonis 3. VASTASTIKUSUSEGA seotud funktsioonide esinemine vanas kirjakeeles ja tänapäeval (näidete arv), allikas: Metslang, Habicht jt 2017: 177

Lisaks sellele, et varasemal perioodil tõusid rohkem esile KAASNEMISEGA seotud tähendused ja tänapäeval VASTASTIKUSUSEGA seotud tähendused, näitavad graafikud sedagi, et tänapäeval on KAASNEMISEGA seotud tähenduste kasutus ühtlustunud, st varasemate tugevalt domineerivate VAHENDI ja KAASNEMISE kasutussageduse vähenemise arvelt on tõusnud muude, varem vähem leidunud tähenduste sagedus kesksete funktsioonidega võrreks. Võib ka öelda, et see näitab komitatiivi kasutuse mitmekesisust. VASTASTIKUSUSE puhul võib näha, et varasemal perioodil on olnud nende funktsioonide kasutus väga harv, tänapäevases keeles on aga selgelt esile tõusnud VASTASTIKUSUS (52 näidet võrrelduna vana kirjakeele 5 näitega) kui komitatiivi üks keskseid tähendusfunktsioone ning selle kõrval on sagedasemate funktsioonide hulka tõusnud ka vanas kirjakeeles üldse mitte esinenud VÕRDLUS (19 näidet).

Selle kõige hiljutisema komitatiivile keskendunud uurimuse kõrval on komitatiivi funktsioonide erinevaid jaotusi ja ülevaateid esitatud veel mõnes töös. Keskse kohal on komitatiiv ja selle funktsioonid rohkem kui poole sajandi tagant pärinevas Helju Valsi diplomitöös. Vaadeldud on komitatiivi funktsioonide esinemist alates esimestest vana kirjakeele tekstinäidetest kuni autori kaasajani, eraldi on käsitletud põhja- ja lõunaeesilist kirjakeelt, murdeid ning lühidalt ka rahvalaulude keelt. Oma kaasaja keelt analüüsid on siin sarnaselt eelpool kirjeldatule eristatud 12 erinevat tähendusfunktsiooni. Töös ei ole analüüsitud funktsioone kvantitatiivselt ega esitatud ka

põhjalikumalt funktsioonide kirjeldust, nende täpsemast olemusest aitab aga aru saada töös toodud suur näidete hulk, mis võimaldab selgemini tajuda, mida ühe või teise funktsiooni all silmas on peetud ja kuidas suhestuvad selle töö ning Metslanig, Habichti jt uurimistöös esitatud funktsioonid.

Mõnede konkreetsete näidete tõlgenduserinevused välja arvata, hõlmab Valsi KOOSOLEMINE üldjoontes siinse käsitluse KAASNEMISE ja VASTASTIKUSUSE funktsioonid. ABINÕU/VAHEND sisaldab nii VAHENEID kui ka LIIKUMISVAHENEID. Valsi „ühe tegevuse seos teisega“ on ennekõike seostatav siinse käsitluse ASJAOLUGA, ent ASJAOLU näiteid leiab lisaks veel ka AJA ning OLEKU funktsioonide juurest. AJA alla on Vals paigutanud lisaks otsestele ajamäärustele ka mõned ilmastikuoludega seotud olukorrad (*Ei aeta koeragi sellise sajuga välja*, lk 56), mis siinses käsitluses on ASJAOLU funktsioon. Valsi TEGEVUSALUNE OBJEKT langeb üldjoontes kokku TEGEVUSOBJEKTIGA ning OMADUS / VARUSTATUD OLEMINE kattub siinse käsitluse OMANDUSE funktsiooniga. Veel võib kokkulangevate funktsioonidena välja tuua VIISI ning Valsil ilma konkreetse nimetuseta jäänud, kuid eraldi funktsioonina välja toodud teatud verbidega (*lugu olema, juhtuma*) seotud väljendid (*Sidrunitarretisega äpardub mul alati*, 159 – NEUTRAALNE OSALINE). Eraldi funktsioonina on Vals esitanud ka määrsõnad, mida siin ega Metslangi, Habichti jt artiklis põhjalikumalt ei käsitleta.

Seevastu kaks Valsi esitatud funktsioonidest, SUHE ja PÕHJUS näivad olevat keerulisemalt siinse tööga seostatavad, ühendades siinse käsitluse mõistes mitme eri funktsiooni näiteid, ennekõike ASJAOLU, SUHESTAMIST, VASTASTIKUSUST ja vähemal määral TEGEVUSOBJEKTIGA ja VAHENDIT. Metslangi, Habichti jt jaotuses esitatud funktsioonidest jäävad Valsil täpsemalt eristamata VASTASTIKUSUS, SUHESTAMINE ja VÕRDUS, mille näiteid võib leida eri funktsioonide alt.

Valsi ning Metslangi, Habichti jt uurimused sarnanevad selle poolest, et toovad mõlemad välja suhteliselt palju funktsioone ja nagu kirjeldatud, esineb nende käsitluste vahel mitmeid erinevusi. „Eesti keele grammatika“ morfoloogiaosas on seevastu komitatiivi funktsioonid jaotatud viieks (EKG I: 60). Neist KAASASOLU funktsioon hõlmab üldjoontes siinse käsitluse KAASNEMISE, OMANDUSE ja VASTASTIKUSUSE, VAHEND katab ka LIIKUMISVAHENDI, VIISI/SEISUNDI alla jäävad ka mõned siinse käsitluse ASJAOLU näited, AEG kattub siinse käsitlusega. Viimasena on käsitletud verbide

rekstioonide kaudu „asja, millele tegevus on suunatud“, mida võiks seostada VÖRDLUSE ja SUHESTAMISEGA.

Viimase eesti süntaksi tervikkäsitluses „Eesti keele süntaks“ (Erelt, Metslang, toim 2017) kajastuvad komitatiivi funktsioonid sarnaselt „Eesti keele grammatika“ süntaksiosaga (EKG II) peamiselt erinevate määruste (kokku kaheksa) all, lisaks sellele kajastub OMANDUSE funktsioon atribuudi ja öeldistäite käsitluses, VÖRDLUS ekvatiivtarindi käsitluses. Täheenduse alusel on määrused jagatud kolme laiemasse rühma – osalisi väljendavad määrused, asjaolumäärused ja põhjuslikud määrused, neist igasse rühma jääb ka komitatiiviga väljendatavaid määrusi (Veismann jt 2017: 304). Selgelt eristuvad taas KAASNEMINE (kaasnemismäärus), VAHEND ja LIKUMISVAHEND (vahendimäärus), AEG (ajamäärus) ja VIIS (viisimäärus). SÖLTUVUSMÄÄRUSE ehk rekstiiooniadverbiaali alt leiab VASTASTIKUSUSE retsiiprookverbide alt, eraldi on seal välja toodud ka VÖRDLUSE, SUHESTAMISE, TEGEVUSOBJEKTI ja NEUTRAALSE OSALISE funktsioonidele vastavad näited. *Põhjuslike määruste* rühma kuuluvad põhjus- ja tingimusmäärus seostuvad eelkõige siinse käsitluse ASJAOLUGA.

Kokkuvõttes ilmnevad piiride erinevused ootuspäraselt just komitatiivi abstraktsemate funktsioonide eristamisel ning mida täpsemalt on selliseid funktsioone välja toodud, seda suuremad lahknevused ilmnevad eri käsitluste vahel. Vähem detailse jaotuse puhul nagu „Eesti keele grammatika“ morfoloogiaosas jääb vähem ruumi uurija subjektiivsuset tulenevatele erinevatele tõlgendustele funktsioonipiiride määramisel, teisalt on see vähem kõnekas erinevate tähenduste omavaheliste suhete ja muutuste jälgimisel.

3.2. Komitatiivi funktsioonid eesti kirjakeeles

3.2.1. KAASNEMINE

KAASNEMINE on koos VASTASTIKUSUSEGA keskne koosesinemist väljendav suhe (Metslang, Habicht jt 2017: 154). Tüüpilise KAASNEMISE põhiosaline ja kaasosaline on samal elususe ja kontrolli astmel, kõige prototüüpsemal juhul kaks olukorras aktiivset inimest, nagu näites 10. Olukorra, kus inimene on inimese kaaslane, omamoodi teisendiks võib pidada olukorda, kus üks elutu objekt (või abstraktne nähtus) on teise kaaslane ja mõlemad on olukorras passiivsed osalised (näide 11). Kolmandal ja mõneti

ebatüüpilisel juhul võivad osalised olla ka eri elususe ja aktiivsusega, tüüpilisel juhul on siis põhiosalisest inimesega kaasnejaks elutu objekt, mis on täielikult põhiosalise kontrolli all (12).

- (10) Ja kui Sajawannem **Peigmehhega** temma pinki etta astus, tedda Altari ette wima, andis ta wärrisedes Peigmehhele kät, ja läks **temmaga** Laulataja ette /.../ (VAKK, Holtz 1817, 126)
- (11) Tema läks salajalt ja tasakeste mõisa, wöttis omad kimpsud kampsud kokku, sidus nad oma paberitega ühes kimpu. 1889-Kõrv_14
- (12) Juhhub kuddo aeg ollema, siis tuhhanded kalda peäl **kahhadega** seismas, ja kalla, kui lund, wälja lopimas. (VAKK, Masing 1818, 30)

Üheski senises eesti komitatiivi käsitluses pole neid kolme tüüpi eraldi funktsioonideks loetud, samuti vaatlevad neid tüüpe ühisena Lehmann ja Shin (2005). Teisalt leidub keeli, mis on väljendusvahendi valikul osaliste elususe ja kontrolli suhtes tundlikud (Lehmann, Shin 2005: 43). Näiteks eristatakse Thomas Stolzi komitatiivi funktsioonide jaotuses jaotus siinse töö mõistes KAASNEMISE funktsioon neljaks eri funktsiooniks (eristades lisaks nimetatud olukordadele veel näiteks olukorrad, kus kaasneja on elusolend, kuid mitte inimene, nt *Jüri jalutab koeraga*). (Stolz 2006: 41–43) Eesti keel kasutab kõigi nende olukordade väljendamiseks kaasaütlevat käänet ja nii pole peenemaks funktsioonide eristuseks otsest põhjust, teiselt poolt aga võimaldab näidetes 10–12 välja toodud olukordade eraldi vaatlemine näha, kuidas on toimunud tähendusnihked prototüüpsemast kaasnemissuhtest järjest ebaprototüüpsemate kaasnejate suunas, mis omakorda on aluseks uute funktsioonide kujunemisele.

Tüüpiliselt on KAASNEMISE puhul tegemist kahe elusolendiga, kes on harilikult inimesed, aga igal juhul olukorras aktiivsed ja kontrolli omavad osalised, kes on lauses agendi rollis (nagu näites 10). Kaasosaline on sellises olukorras suhteliselt iseseisev, kuid põhiosalisest grammatiliselt vähem esile tõstetud (Lehmann, Shin 2005: 43; Metslang, Habicht jt 2017: 155). Koosesinejate võrdväärsuse tõttu on selline suhe lähedane rinnastusele, seda on võimalik ka rinnastusena ümber sõnastada (vt ka Erelt 2008: 99), samuti on võimalik komitatiivis osalisele lisada kaassõna *koos* (*seltsis, tükkis*) nagu näites 13.

- (13) Nüke klubis harjutav Tõnov (18) sõidab samuti koos **kümne kaaslase ja kolme treeneriga** 9.-11. veebruarini toimuvatele Euroopa meistrivõistlustele. (TK, EPL 1996)

Kahe passiivse osalise kaasnemissuhe (nagu näites 11) on eelnevaga sarnane selle poolest, et osalised on samamoodi võrdväärased, tüüpilisel juhul ka oma elususest, aga ennekõike kontrolli puudumise ja passiivsuse poolest. Näites 14 on selliseks passiivseks põhiosaliseks inimene ja kaasosaliseks ese, mõlemaid kontrollib aga komitatiivkonstruktsiooniväline kolmas osaline, agent *ema*. Harvem võib selliseks kolmandaks osaliseks olla ka omaja (*ristirahvas* näites 15). Komitatiivse suhte kaasosaline pole siin seostatud mitte lause agendiga, vaid agendi kontrolli all oleva tegevusobjektiga, olles seega põhiosalisega jagatud alluvussuhtes. (Lehmann, Shin 2005: 21) Ka sellises suhtes on osaliste võrdväarsuse tõttu võimalik rinnastus (*ristirahval olid paastumine ja palve ühes*, vrd näide 14) ja kaassõna *koos* (*seltsis, tükkis* jm) lisamine komitatiivis osalisele (vt näide 15)

- (14) Olles mo *emma* /.../ minno kät pitti wõtnu, nink warrastud asja perrija manno **kige selle asjaga** winu, nink sääl minno karristanu, sis ei olles minno wargusse himmu minno eäga sanu kaswa /.../ (VAKK, Schwelle 1847, 16)

- (15) Paastminne olli *ristirahwal* ennamiste **palwega** ühhes, mitte kui orjus ja sunnitud tö, waid kui üks hea kombe /.../ (VAKK, Gildenmann 1845, 136)

Aktiivse põhiosalise ja passiivse kaasneja suhet esineb materjalis suhteliselt vähe, ent siiski leiab selle kohta näiteid kõigist perioodidest. Sellises suhtes kontrollib põhiosaline komitatiivis kaaslast (vt eespool näide 12). Selle suhte edasiarenduseks on olukord, kus elusolendiga kaasneb abstraktne nähtus nagu näites 16. Osaliste ebavõrdsuse tõttu on aktiivse põhiosalise ja passiivse kaasosalise suhe KAASNEMISE seisukohast ebatüüpiline: seda ei ole võimalik rinnastusena ümber sõnastada (**tuhanded ja kahad kalda peal seismas*, vrd näide 12; **Kukkaharu ja tema arvamised juhtusid alati õigele kohale*, vrd näide 16). Kaassõna *koos* on konkreetse objekti puhul võimalik (näide 17), abstraktse puhul kaheldav (?*Kukkaharu juhtus koos oma arvamistega alati õigele kohale*, vrd näide 17).

- (16) Kukkaharu polnud aga mitte mees, kes paljalt küsis, waid oli ka teraselt nägija tark mees, kes oma arwamistega ikka õigele kohale juhtus. (VAKK, Kõrv 1889, 199)
- (17) Varastatud koopiale määrati juurde püsitõlk, kes siis pärast tiirutamist mööda Kremli klientuuri koos **filmiga** meienigi jõudis /.../ (TK, ilukirjandus)

Aktiivse põhiosalise ja passiivse (elutu või abstraktse) kaasosalise puhul on näha, et suurem erinevus osaliste vahel muudab konstruktsiooni KAASNEMISE perspektiivist järjest vähem vastuvõetavaks, mis avaldub ka süntaktilistes piirangutes. Abstraktselt kaaslasest (nagu näites 16) samm edasi oleks käsitleda kaaslasena nt meeleseisundit (nagu *liigutatud tänumeel* näites 18), tegevust (*nutt* näites 19), situatsiooni (*suur soe* näites 20), osa mingist tervikust (*õlgkatus* näites 21), füüsilist või iseloomuomadust (*hall pea* ja *väga hea süda* näiteis 22 ja 23), ent kaasosalise suurem abstraktsuse aste ja seega osaliste suurem erinevus ei võimalda sellistes olukordades enam KAASNEMISELE omast rinnastuseks muutmist ega üldjuhul ka kaassõna *koos* lisamist. Siin võib näha piiri KAASNEMISE ja selle spetsialiseerunud abstraktsemate tähendusfunktsioonide vahel: esimesed kaks näidet liigituvad VIISIKS, kolmas ASJAOLUKS ja viimased OMANDUSEKS.

- (18) Ta waatas **liigutatud tänumeelega** oma päästja otsa. (VAKK, Saal 1885, 48)
- (19) Se waene langes warsi ommade põlwede peäle ja pallus tedda wägga **nuttoga** /.../ (VAKK, Willmann 1782, 117)
- (20) /.../ **selle sure sojaga** tullewad rouged rohkeste wälja /.../ (VAKK, Hupel 1766, 126)
- (21) Roost ja savist ehitatud **õlgkatusega** hütt. (TK, ilukirjandus)
- (22) Väike **halli peaga** naine, näitas mulle, millised juurikad on söödavad. (TK, ilukirjandus)
- (23) Muido on nemmad **wägga hea süddamega**, lahked, wasto jõudwad ja wõeraste wastowõtjad innimessed /.../ (VAKK, Masing 1818, 21)

Lisaks neile funktsioonidele saab KAASNEMISEGA seostad ka VAHENDIT. Keeletüpoloogias on suhteliselt palju tähelepanu pööratud komitatiivsete ehk

kaasnemissuhte ja instrumentaalsete ehk vahendisuhete omavahelistele seostele. George Lakoffi ja Mark Johnsoni metafooriteooriast on saanud tuntuks väide, et maailma keeltele on omane universaalne kalduvus väljendada komitatiivset ja instrumentaalset suhet sama vahendiga, mille aluseks on metafoorne ülekanne VAHEND ON KAASLANE. (2011[1980]: 169–171) Hilisemad uurimused on taandanud selle küll pigem Euroopa keeltele omaseks jooneks (Stolz jt 2009), igal juhul kuulub selliste keelte hulka ka eesti komitatiiv, mille instrumentaalset tähendusfunktsiooni (vt näide 24) võib lugeda sama metafoori alusel KAASLASEST tulenevaks (Metslang, Habicht jt 2017: 157).

(24) Peälik la.skis tedda **püstoliga** ja háwas tedda. (VAKK, Suve Jaan 1841, 34)

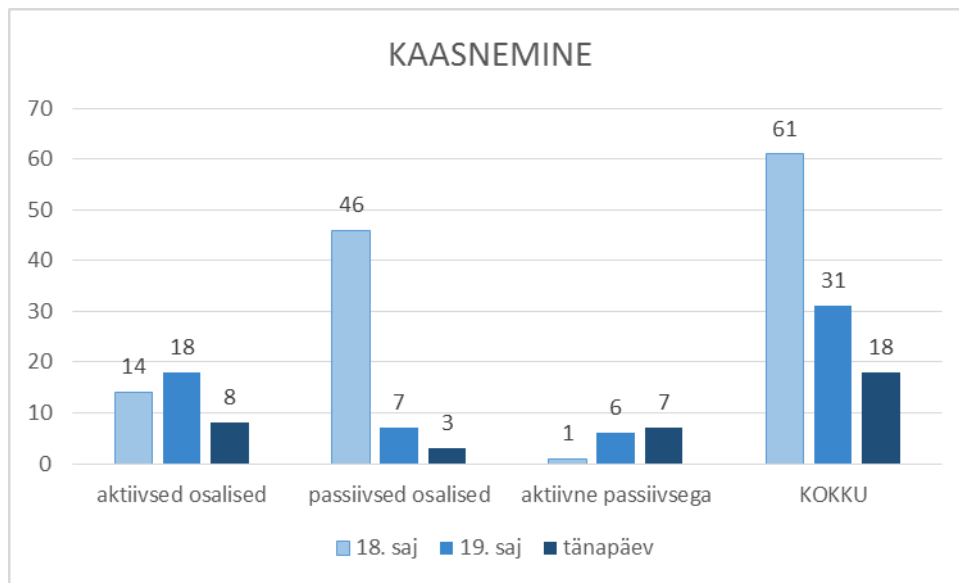
Siin peegeldub peatükis 1.2 kirjeldatud tähendusnihete ning grammatiseerimise seos, kus komitatiivne tähendus on arenenud koosolust elusolendiga koosoluks elutu olendiga, sealt edasi aga jõudnud metafoorsete ülekannete läbi vahendi- ja viisitähenduse väljendamiseni. (Habicht 2000: 44) Komitatiivis osaliste abstraktsuse suurenedes on KAASNEMISEST välja kasvanud uued omaette kasutusala ja süntaktiliste joontega tähendusfunktsioonid VIIS, ASJAOLU, OMANDUS ja VAHEND. Üleminekualad algse funktsiooni ja spetsialiseerunud funktsioonide vahel võivad aga kohati olla ähmased, mistõttu mõne näite konkreetne funktsioon jääb mitmeti tõlgendatavaks. Sellised vahealad peegeldavad tähenduste üleminekute sujuvust ning nende kirjeldamine võimaldab mitmeplaanilisemat üldpilti ja funktsioonide seoste täpsemat esitamist. Samas on selliseid näiteid valimi väiksuse tõttu siiski suhteliselt vähe ning seetõttu pole neid siinses töös statistiliselt eraldi esile toodud, vaid need on liigitatud siiski põhifunktsioonide alla kuuluvaks, eelistades üldjuhul spetsiifilisemat ja harvem esinevat funktsiooni.

KAASNEMISE all eristub eriti 18. sajandil suurema rühmana KAASNEMISE ja VAHENDI üleminekuala. Sinna kuuluvad peamiselt toidu või ravimite valmistamisega seotud olukorrad, kus on raske üheselt otsustada, kas vesi või mõni muu aine on ülejäänud söögi või ravimi valmistamisel abivahend või koostisosa. Näites 25 on mõeldav, et õunu praetakse võiga koos, aga ka, et või on praadimisel abivahendiks. Siinses analüüsis on need näited loetud KAASNEMISE alla kuuluvaks. Lisaks VAHENDILE võib mitmeti

tõlgendatavaid näiteid leida ka KAASNEMISE ja OMANDUSE kokkupuutekohast (vt ptk 3.2.2) ning KAASNEMISE ja LIIKUMISVAHENDI piirialalt (vt ptk 3.2.3).

(25) Wotta siis poolt topi neist katki leigatud ounest, ja prae neid **klaritud woiga** panno sees koldse pruniks. (VAKK, Lithander 1781, 597)

Joonisele 4 on koondatud kokkuvõtvalt andmed KAASNEMISE ja selle kolme alarühma esinemisest kolmel vaadeldaval perioodil.

Joonis 4. KAASNEMINE ja selle alajaotused (näidete arv eri perioodidel)

Kokkuvõtlikult võib joonisel näha kaasnemisfunktsiooni osakaalu järkjärgulist vähenemist komitatiivi funktsioonide seas, mida näitas ka Metslangi, Habichti jt uurimus. Kolme alltüübi puhul omakorda võib näha, et nende esinemine on sajandite lõikes muutunud järjest ühtlasemaks, kõige prototüüpsem kahe aktiivse osalisega komitatiivikonstruktsioon on aga läbi sajandite esinenud suhteliselt stabiilsena. Ühtlasi ilmneb jooniselt 4, et kui 19. sajandil ja tänapäeva keeles on kahe passiivse kaasneja suhe pigem teistest vähem esindatud, siis 18. sajandi materjalis domineerib see tugevalt. Ennekõike võib seda taaskord seostada Lithanderi kokaraamatu materjaliga, kus selline komitatiivikonstruktsioon on esindatud ennekõike kahel viisil: laused eri toiduainete või anumate koos kasutamise kohta toidu valmistamisel või söömisel (näide 26) ning toitude ja nende lisandite nimetustes (näide 27). Seda arvesse võttes võib ka KAASNEMIST esindavate näidete silmatorkavat suurt hulka 18. sajandil võrreldes

järgmiste perioodidega seostada selle tarbeteksti omapäradega, mida on kirjeldatud juba materjali valikut kirjeldavas peatükis ja mille juurde tulen tagasi analüüsi tulemuste esitamisel peatükis 4.2.

(26) /.../ ja siis süakse sedda, **rösa korega**, mis Sukroga maggusaks tehakse /.../ (VAKK, Lithander 1781, 599)

(27) Jännes **happo kapstaga**. (VAKK, Lithander 1781, 239)

3.2.2. OMANDUS

OMANDUST võib pidada KAASNEMISEST edasi arenenud suhteks, mille puhul komitatiiviga märgitakse põhiosalise juurde kuuluvat, seda iseloomustavat või identifitseerivat omadust või osa. Tegemist võib olla põhiosalisest täiesti lahutamatu, nt füüsilise omaduse, iseloomuomaduse või muu abstraktse omadusega (näited 28–30) või ka põhiosalise juurde kuuluva või selle osaks oleva tunnusega, mis võib olla ka lahutatav (näide 31).

(28) Seltskonnas viibis ka võõras: lühikest kasvu uskumatult kõhn, **räpase roti välimusega poiss** /.../ (TK, ilukirjandus)

(29) Piron olli /.../ keiges ommas juttus **wägga terrawa sannaga** /.../ (VAKK, Masing 1816, 18)

(30) /.../ **valitsussektori suurema osakaaluga riikides** on sissetulekute ebavõrdsus reeglina väiksem. (TK, doktoritööd)

(31) Seal tulli wimaks **üks kõrge kübbaraga kurg** Lihhula linna liggidalt /.../. (VAKK, Kreutzwald 1850a, 39)

OMANDUST märkivad konstruktsioonid erinevad teistest komitatiivkonstruktsioonidest süntaktiliselt. Kui tavaliselt esinevad komitatiivivormid määrustena ja laiendavad verbi, siis OMANDUSE puhul on tegemist kas nimisõna täienditega (näited 28, 30, 31) või öeldistäitega (näide 29). Ehk just süntaktilise eripära, samuti nagu ilmselt ka possessiivse tähenduse konkreetsuse tõttu on OMANDUS olnud senistes käsitlustes üks vähim varieeruvaid funktsioone. Lisaks eraldi funktsioonina välja toomisele (Vals, „Eesti keele süntaksis“ eraldi atribuudi ja öeldistäite käsitluse all)

on seda siiski paigutatud kokku ka põhijoontes KAASNEMISEGA seostatavate funktsioonide alla (Sakamoto 1995: 21, EKG I: 60).

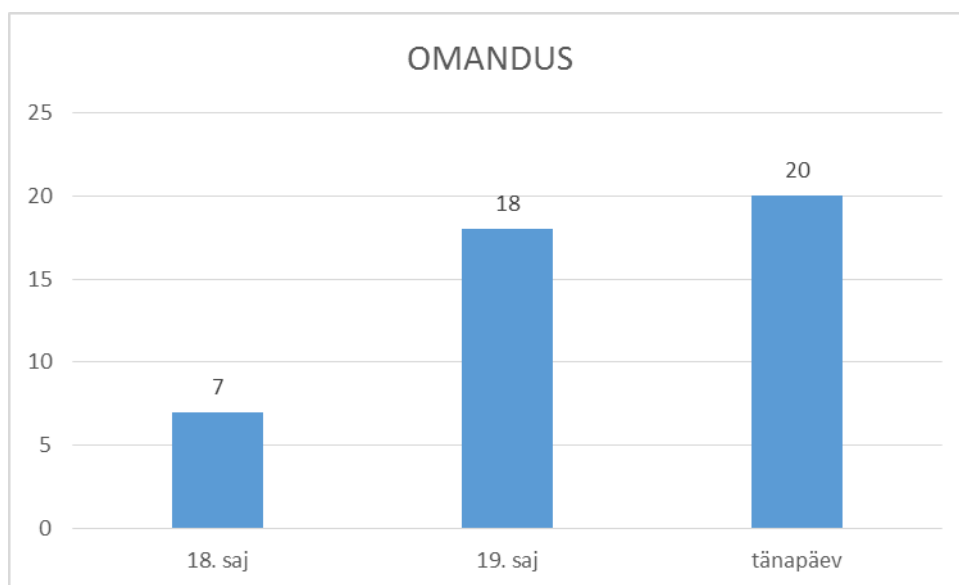
KAASNEMISEST eristavadki OMANDUST kõige selgemalt süntaktilised jooned ning teiselt poolt kaasosalise väiksem iseseisvus võrreldes põhiosalisega (tema abil iseloomustatakse põhiosalist) ning seetõttu osaliste tihedam seotus. Rinnastus pole erinevate elusushierarhia astmetega osaliste korral võimalik ka KAASNEMISE puhul, OMADUSE korral aga muudab ka kaassõna *koos* juba komitatiivifraasi tähendust, nt lauses *Seal tuli viimaks üks kurg koos kõrge kübaraga* (vrd näide 31) ei ole kübar enam kurge iseloomustav tunnus, vaid kaasnev ese (KAASNEMINE). Samasugune osalisi lahutav mõju on verbi asukohal. Näites 32 väljendab komitatiivivorm semantiliselt OMANDUST (füüsilist omadust), aga süntaktiliselt annab osalisi lahutav verb *käis* sellele näitele KAASNEMISE funktsioonile omase konstruktsiooni, mis kokku mõjub ebatavaliselt.

(32) Meie üllem wäewa.llitseja kindral wü.rst Kutúsow käis **omma há.lli peaga** wäe wirade wahhel /.../ (VAKK, Suve Jaan 1841, 25)

Selle ja veel mõne näite põhjal on näha, et OMADUSE ja KAASNEMISE tõlgendus konkureerivad omavahel – kaasosalist võib küsimustada nii *millega?* kui ka *milline?* See puudutab eelpool toodud olukorra kõrval (kus süntaks ja tähendus on vastuolus) näiteid, kus on keeruline otsustada, kui tihedalt põhi- ja kaasosaline kokku kuuluvad: kas üks on käsitatav teise omadusena ja tegevus on suunatud ainult põhiosalisele, mida iseloomustab kaasosalisega näidatud tingimus, või on need mõlemad tegevusobjekti rollis ja tegevus rakendub mõlemale. Näites 33 on *sõlmede* all mõeldud niiti, millel on sõlmed, ja see niit on omakorda nõela küljes. On võimalik mõelda, et keelest tõmmatakse läbi nõel koos sõlmedega niidiga, st mõlemat tõmmatakse, aga ka, et niit ja nõel kuuluvad tihedalt kokku ja sõlmedega niit muutub tõmmatavat nõela iseloomustavaks tunnuseks. Näites 34 võib samamoodi käsitada *tuult* ja *paha udu* kahe eraldi seisva osalisena, millest teine kaasneb esimesega, ent on ka võimalik mõelda teatud tüüpi tuulest, mida iseloomustab paha udu. Siinses käsitluses olen paigutanud kõik sellised vahepealsed olukorrad OMADUSE alla, aga neid võiks pidada ka eraldi üleminekurühmaks, mis iseloomustab KAASNEMISE ja OMADUSE vahelisi seoseid.

- (33) Keige nisugguse wigga sees on hea et sa sedda keppi taggant sisse toukad nenda kui on õppetud teggema kui hobbosel tirud on; tomba ka hobbose kelest läbbi nööla **sölmedega**. (VAKK, Hupel 1771, 147)
- (34) Sinna tombad sedda pahha tuult tunni aial tuhhat korda ennese rinna sisse kui sa ennesele hinge saad, siin tulleb temma kohhe sinno were jure, kui tuul on külm, siis lähheb so werri paksuks; kui tuul on wägga soe, siis so werri jääb liaste pallawaks; kui se tuul on **pahha uddoga** siis hakkab so werri wiggaseks sama. (VAKK, Hupel 1766, 3)

Joonisel 5 on kujutatud OMANDUSE esinemissagedus kolmel vaadeldaval perioodil.

Joonis 5. OMANDUS (näidete arv eri perioodidel)

18. sajandi ja tänapäeva keele materjalid ühtivad Metslangi, Habichti jt (2017) tulemustega, näidates selle funktsiooni suhteliselt vähest esinemist 18. sajandil ja umbes kolmekordset sagenemist tänapäevastes tekstides. 19. sajandi materjalides on aga näha juba 20. sajandiga võrdväärset kasutussagedust. Lisaks võib välja tuua, et kahetise tõlgendusega näidete hulk iseloomustab rohkem vanemaid tekste, 18. sajandi seitsmest OMANDUSE funktsiooni näitest on neid kaks ning 19. sajandi 18-st näitest samuti kaks, tänapäeva materjalis neid aga ei leidu, mis osutab, et siinse materjali põhjal on OMANDUS ja KAASNEMINE tänastes tekstides selgemini eristunud.

3.2.3. LIKUMISVAHEND

Lehmann ja Shin (2005: 13) on kitsamalt eristanud kaht tüüpi liikumisvahendeid, ühed, mida kasutatakse ise kulgemiseks (*locomotion*) (näide 35) ja teised, mida kasutatakse millegi transpordiks (näide 36). Esimesel juhul on verb intransitiivne, teisel juhul transitiivne. Elusolendite tüüpilisimaks liikumisvahendiks on nende kehaosad (jalad, tiivad) ja nende kasutamisel üldjuhul neid eksplitsiitselt ei mainita (Lehmann, Shin 2005: 13). Eesti keeles vormistatakse inimese kehaosi LIKUMISVAHENDI funktsiooni mõttes tüüpiliselt mitte komitatiivi, vaid instruktiivi või adessiiviga (*läheb jalgsi, kõnnib kätel*). Ülejäänud liikumisvahendid sõltuvad suuresti kultuuritaustast ja on tüüpiliselt kas teatud kõrgemad elusolendid (nagu näites 35) või elutud objektid (näide 37).

(35) Minu teada sõidavad kauboid **hobustega**. (TK, ilukirjandus)

(36) Pärast viidud **vooriga** surnuid ja haavatuid. (TK, ilukirjandus)

(37) Kui Jesus sedda kulis, läks temma seält ärra **laewaga** ühte tühja paika kõrwale/.../
(VAKK, Piibel 1739, Mt 14:13)

LIKUMISVAHEND paikneb kahe suhte, KAASNEMISE ja VAHENDI vahel, olles tõlgendatav ühelt poolt kui otsene edasiarendus KAASNEMISEST, teisalt aga ka kui VAHENDI spetsialiseerumine (Lehmann, Shin 2005: 13, Metslang, Habicht jt 2017: 157). Lehmann ja Shin märgivad, et kui liikumisvahendiks on elusolend, on suhe lähedasem KAASNEMISELE, samal ajal kui elutu liikumisvahend on lähedasem vahendisuhtele. Võrreldes KAASNEMISE kaasosalisega on liikumisvahendi iseseisvus ja kontroll komitatiivikonstruktsioonis vähenenud, sh pole enam võimalik rinnastus, ent võrreldes tüüpilise vahendiga on liikumisvahend siiski tugevamal kontrollipositsioonil ning seda väljendatakse keeltes sageli KOHANA (Lehmann, Shin 2005: 13). Ka näiteid 35 ja 37 saab vormistada kohakäänetega – *sõidavad hobustel, läks laeval/laevas*. Selline vormistus seob LIKUMISVAHENDIT ka VAHENDIGA. Soome keeles kasutatakse mõlema suhte väljendamiseks peamiselt väliskohaläändeid (*ajaa junalla* ‘sõidab rongiga’, *syö lusikalla* ‘sööb lusikaga’) ja eesti keeleski saab lisaks laeval sõitmisele ka viiulil (~viiuliga) mängida või kangastelgedel kududa (Veismann jt 2017: 318–319).

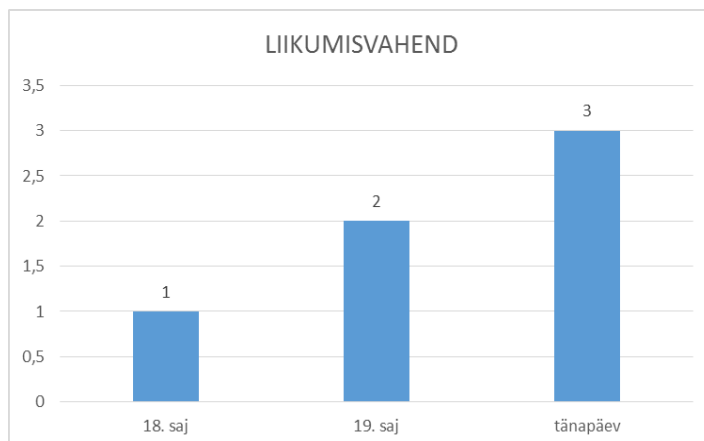
LIKUMISVAHENDI ja KAASNEMISE seost peegeldavad kahetise tõlgendusega näiteid, kus ei saa üheselt otsustada, kas olulisem on see, et midagi või kedagi kasutatakse liikumisvahendina või see, et see liikumisvahend on põhiosalisega kaasas. Näitest 38 võib välja lugeda, et *hobustega sõites* pole ligipääs lahtmise sihtmärgile võimalik, aga võib ka mõelda, et ligipääs pole võimalik *hobustega koos (hobuste kaasas olles)*. Näites 39 seostuvad hobune ja regi esmajoonel liikumisvahendiga, aga kui lause laiem kontekst ütleb, et tulijat ootaval naisterahval on lootus tulija hobust ja rege kasutades surnuaial ära käia, siis võiks mõista olukorda ka nii, et ootajale on tähtis, et tulijal on hobune ja regi kaasas, mitte tingimata see, mis vahendeid kasutades tullakse. Sellisele kahetisusele viitab ka KAASNEMISEKS liigituv näide 40, kus liikumisvahend *suur laev* oleks üksi komitatiivikonstruktsiooni moodustades kahtlusteta tõlgendatav liikumisvahendina, ent fraasi lõpetav *sõjavägi* lubab selle liigitada hoopis KAASNEMISEKS – *Waldemar tuli, laev ja sõjavägi kaasas*.

(38) **Oostega** ei olle kül võimalik ni liggi sada, et võiksimel lasta, agga meie jättame obbused sie ja tõttame jalgse metsa warjul eddasi. (VAKK, Kreutzwald 1850b, 1396)

(39) Too pidi tulema **hobuse ja reega**. (TK, ilukirjandus)

(40) Tõisel aastal tuli siis ka Waldemar **suure laewa ja sõa-wäega** Eestimaale. (VAKK, Jakobson 1870, 21)

Esinemissageduselt on LIKUMISVAHEND spetsiifilise kasutusala tõttu väga harv, ent samas väga stabiilne. Joonisel 6 on näidatud LIKUMISVAHENDI esinemisjuhud kolmel vaadeldaval perioodil. 200-näitelistes valimites on see funktsioon esindatud pidevalt, aga vaid üksikute näidetega. Metslangi, Habichti jt artikkel on esimene käsitus, kus eesti komitatiivi puhul VAHENDIT ja LIKUMISVAHENDIT (Lehmanni ja Shini eeskujul) eristatakse, ent VAHENDI all on ka LIKUMISVAHENDI näited enamasti eraldi välja toodud.

Joonis 6. LIIKUMISVAHEND (näidete arv eri perioodidel)

LIIKUMISVAHENDI vähene esinemine ja sarnasused VAHENDIGA lubavad seda kergesti käsitleda VAHENDI alajaotusena, ent sel on siiski ka oma selged eristavad jooned ja spetsiifika: VAHEND eeldab üldiselt transitiivsust, tüüpiline liikumisvahend (välja arvatud eelmainitud transpordi-alltüüp) mitte, tähelepanu väärrib ka liikumisvahendi suurem iseseisvuse ja kontrolli aste võrreldes VAHENDIGA. Elusolendist liikumisvahendi puhul suureneb kontroll ka seoses kõrgema elususega.

3.2.4. VAHEND

Vahendi kasutamise sündmus ühendab tüüpiliselt kolm osalist: agendi rollis aktiivne põhiosaline (näites 41 *pealik*), kes vahendi rollis oleva kaasosalise abil (*püstoliga*) mõjutab eesmärgipäraselt kolmandat, patsiendi rollis olevat osalist (*teda*). Põhiosaliseks on tüüpilisel juhul elusolend (inimene), vahendiks ese ja patsiendiks mis tahes elususe astmel olev passiivne osaline. Seejuures on kaasosalise iseseisvus ja kontroll vahendisuhtes nõrgem kui oli liikumisvahendi puhul, ent tugevam olukorra kolmanda osalise, patsiendi omast. (Lehmann, Shin 2005: 13). Valdavalt on sellised laused transitiivsed, intransitiivsed laused on võimalikud, kuid korpusematerjali põhjal väga harvad ning nagu Lehmann ja Shin leiavad, on ka intransitiivsete lausete puhul aimatav patsient (näide 42). (Lehmann, Shin 2005: 13) Prototüüpselt olukorrast väljaspool on VAHEND tähendusfunktsioonina seesiselt väga mitmekesine. Laiemas plaanis võib eristada kolme alamrühma: esiteks konkreetsed vahendid (nagu näites 41), teiseks ained ja materjalid (näide 43) ning kolmandaks abstraktsed nähtused.

(41) Pealik la.skis tedda **püstoliga** /.../ (VAKK, Suve Jaan 1841, 34)

- (42) Temma on nende Silmad söggedaks teinud / ning nende Süddamed kowwaks / et nemmad **Silmadega** ei nä / ning **Süddamega** ei moista /.../ (VAKK, UT 1715, Jh 12:40)
- (43) Monningad kes kärnas ehk paisedega on, woiawad ennast **salwiga** /.../ (VAKK, Hupel 1766, 148)

Konkreetseteks vahenditeks on esmajärjekorras kehaosad (näide 44), seejärel kõikvõimalikud spetsialiseerimata abivahendid ja konkreetse otstarbega tööriistad, kinnitused ja kaunistused, varalised vahendid jne. Ained või materjalid moodustavad eriti 18. ja 19. sajandi näidete hulgas olulise rühma. Lehmanni ja Shini käsitluses on MATERJAL eraldi funktsioon ja seejuures ainus nende autorite välja toodud funktsioonidest, mis eesti komitatiivil puudub, kuivõrd selle all on peetud silmast millegi mingisugusest materjalist valmistamist (2005: 14). Eesti keeles väljendatakse sellist olukorda üldjuhul elatiiviga (*ehitan tellistest maja*). Materjalide kasutamist vahendina võib teatud mõttes pidada MATERJALI ja VAHENDI funktsiooni ühenduslüliks (Lehmann, Shin 2005: 14), millest päris omaette funktsioonini viivat tähendusnihet siiski eesti keeles pole toimunud. Vahendina kasutatava materjali puhul tundub siiski, et ka MATERJALI funktsioon pole tõlgenduslikult kaugel, eriti olukordades nagu näites 45, kus midagi millegagi täidetakse, kaetakse või parandatakse.

- (44) Seal wehklesid naad siis oma suurte mõõkadega, keda **kahe käega** kinni sai hoida /.../ (VAKK, Jakobson 1870, 25)
- (45) Ja sedda suurt kodda woderdas ta **mändse puga** /.../ (VAKK, Piibel 1739, 2Aj 3:5)

Nii ained kui ka muud abivahendid jõuavad abstraktsete edasiarendusteni, kus VAHENDI või MATERJALINA toimivad abstraktsed nähtused (näide 46). Teisalt on näites 47 tegevuseks abstraktsesse valdkonda kuuluv *ristimine*, aga ühel juhul kasutatakse selleks ainena käsitatavat substantsi (*veega*), teisel juhul aga ristitakse *tulega* ja *püha vaimuga*, mis muutuvad ainena käsitamise seisukohast järjest ebamäärasemaks. Siinses käsitluses on ülekantud tähenduses vahendiga olukorrad loetud siiski vastavalt kas konkreetsete vahendite või materjalide alla, abstraktseks vahendiks aga loetakse

olukorrad, kus on tegu kas päris abstraktse vahendi või tegevusega nagu näites 48, või abstraktse olukorraga nagu näites 47.

(46) Temap ta wistist oli, /.../ kes meid ometi **hirmu ja uskumata meelega** täidab, kui ta meie ette astub. (VAKK, Kõrv 1889, 220)

(47) Minna ristin teid kül **Wega** Pattust Pöörmisses / agga ke minno järrele tulleb / on wäggewamb mind / kelle Kingi kandma minna wäärt epolle / temma peab teid ristima **Pühha Waimo** ja **Tullega**. (VAKK, UT 1715, Mt 3:11)

(48) **Pidevate ajujahtidega** õnnestub meil ajude äravoolu Eestist natukenegi vähendada /.../ (TK, Postimees 1997)

Abstraktset rühma mitmekesisistavad ka olukorrad, kus tõlgendus lubab vahendit näha ühtaegu põhjusena nagu näites 49. Ka Metslang, Habicht jt on oma käsitluses näinud EESMÄRKI ja PÕHJUST ühe VAHENDI erijuhuna. (2017: 157) Ebamäärane ala puudutab kausatiivseid lauseid, kus predikaat väljendabki nii põhjustamist kui ka põhjustamise tulemust ning vahendi- ja põhjusemääruks langevad kokku. (Veismann jt 2017: 319) Tüüpiliselt esineb vahendimääruse tegevust väljendavates lausetes, põhjusemääruse aga protsessi ja seisundit väljendavates lausetes ning ka Metslangi, Habichti jt käsitluses kuulub PÕHJUST olemuslikult olukordi kirjeldava ASJAOLU funktsiooni juurde. Näited nagu näide 49 kujutavad endast niisiis omamoodi vaherühma kahe funktsiooni vahel, mille praegu olen paigutanud Metslangi, Habichti jt käsitluse eeskujul abstraktsete VAHENDITE alla.

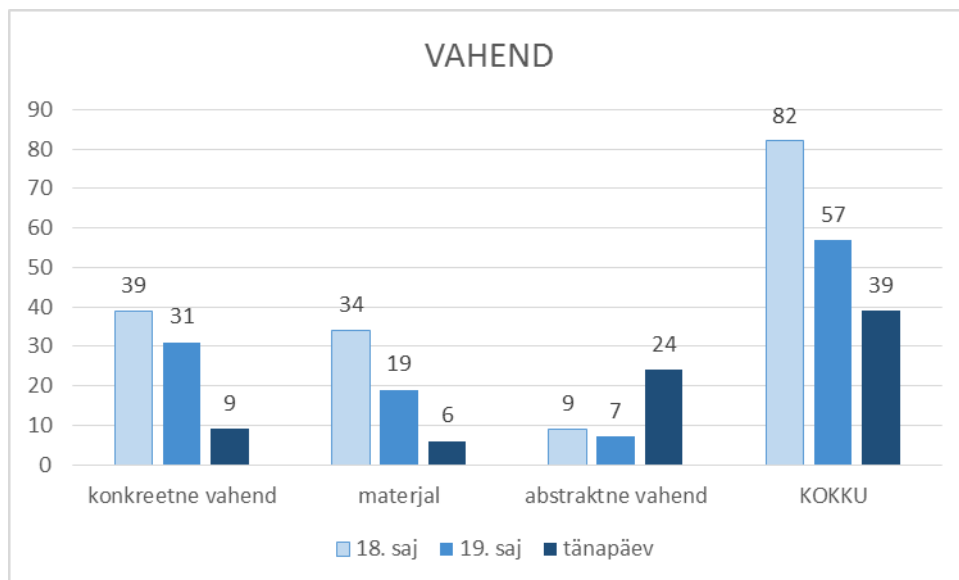
(49) /.../ see poiss on küll natuke isemeelne, aga ta teeb oma töösi suure hoolega ja ei ole ka paruni herrat veel iialgi **sõna ega teuga** pahandannd. (VAKK, Kõrv 1889, 13)

ASJAOLUGA segunemise ning KAASNEMISE juures käsitletud KAASNEMISE ja VAHENDI ühisosa kõrval on VAHEND tugevalt seotud VIISIGA. Metslangi, Habichti jt käsitlustes on välja toodud ka vaherühm VAHEND-VIIS, mis puudutab siiski 17. sajandi näiteid ja eelkõige kaassõnalisena esinevat komitatiivi (2017: 162). Teisalt on „Eesti keele grammatika“ süntaksiosas leitud, et vahendimäärust oleks võimalik käsitada ka viisimääruse alltüübina ning vahendi- ja viisimääruse ähmaseid piire on vaadeldud ka

uues süntaksikäsitluses. Kui vahendimäärus vastab küsimustele *millega? mille abil?* siis eriti olukordades, kus ei räägita konkreetsest vahendist, vaid mingi vahendi kasutamisest üldiselt, saab seda käsitada ka tegemise viisina ja esitada selle kohta küsimuse *kuidas?* (EKG II: 67; Veismann jt 2017: 318). Põhjalikumalt tulen VAHENDI ja VIISI seoste juurde tagasi VIISI käsitluse juures (vt ptk 3.2.6).

Senistes käsitlustes on VAHEND (LIKUMISVAHENDIGA ühendatult) üks ühesemalt tõlgendatud funktsioone, milles väljendub ka selle funktsiooni kui instrumentaalsete tähenduste väljendaja kesksus komitatiivi seisukohalt. Lehmann ja Shin (2005: 66) on leidnud, et maailma keeltes on VAHENDI väljendamiseks kasutatavate strateegiate mitmekesisus suurem kui ühegi teise funktsiooni puhul, mis omakorda seostub selle funktsiooni ka siin kirjeldatud mitmekülgse seismise liigendusega.

VAHENDI funktsiooni kesksust eesti komitatiivi seisukohast näitab muu hulgas ka selle esinemissagedus. Joonisel 7 kujutatakse VAHENDI ja selle alajaotiste esinemisdünaamikat vaadeldavatel perioodidel.

Joonis 7. VAHEND ja selle alajaotised (näidete arv eri perioodidel)

On näha, et ühelt poolt on VAHENDI esinemine näidetes sajandite jooksul järk-järgult langenud, mis sarnaneb KAASNEMISE dünaamikaga ja näitab, et varasemas kirjakeeles tugevamalt domineerivate kesksete ja konkreetsema tähendusega funktsioonide kõrval saavad aja jooksul rohkem esile tõusnud abstraktsemad funktsioonid. Teiselt poolt on VAHEND ka tänapäevastes tekstides tugevalt esindatud, sageduse langus on puudutanud

ennekõike konkreetsemaid vahendisuhteid, samal ajal kui abstraktsemate vahendisuhte kasutamine on 20. sajandil võrreldes varasemate perioodidega tunduvalt sagenenud.

3.2.5. ASJAOLU

ASJAOLU on KAASNEMISEST edasi arenenud funktsioon, kus olukorra osalisteks on situatsioonid. Kaks samaaegset situatsiooni seostuvad selliselt, et komitatiiviga tähistatud kaasnev situatsioon on põhisituatsiooni PÕHJUS, TINGIMUS või TAGAJÄRG (Lehmann, Shin 2005: 76–77, 90; Metslang, Habicht jt 2017: 157). Näites 50 viibib villa kuivamine *niiske ilma tõttu, niiske ilma tingimustes*.

(50) **Niiske ilmaga** /.../ juhtub kül monnikord pitkemale wibima, kunni wil küllalt kuiwaks sanud. (VAKK, Knüpfner 1837, 36)

Põhjuslikkuse väljendamine seob ASJAOLU VAHENDIGA (vt eespool näide 49). KAASNEMISE abstraktse edasiarendusena on ASJAOLU lähedane ka VIISILE. Lehmann ja Shin märgivad, et nende kahe funktsiooni vahel pole mingit kategoorilist eristust ning seetõttu esineb nendevahelisi piirijuhtumeid. Mõlemad tähendusfunktsioonid kujutavad endast abstraktsete kaasosalistega KAASNEMISE spetsialiseerumisi, ASJAOLU puhul on kaasosaline (situatsioon) põhiosalisest sõltumatu ja võib eksisteerida ka ilma selleta, VIISI puhul seostub kaasosaline aga situatsioonis osaleva tegevuse või põhiosalisega kui nende omadus ega ole iseseisvana mõeldav. (Lehmann, Shin 2005: 15) Põhjuslikkusele viitamise tõttu seostavad Lehmann ja Shin ASJAOLU instrumentaalsusega, samuti nagu VIIS on sageli käsitatav abstraktse instrumendina (vt 3.2.6).

Ebamääraseks jääb SEISUNDIT väljedavate olukordade määratlus. Üldiselt on SEISUNDIT eri käsitlustes liigitatud VIISI alla, „Eesti keele süntaksis“ on esitatud eraldi seisundimäärus, mis kuulub kõrvuti viisimäärustega suurema alajaotuse *asjaolumäärused* alla (Veismann jt 2017: 302). Eri situatsioonides võib SEISUND olla siinse töö funktsioonide seisukohast erinevalt tõlgendatav. Kui lause *Jüri kõndis purjus peaga tänaval* kirjeldab ennekõike Jüri tegevuse viisi (kõndis kuidas? missugusena?), siis lauses *Jüri sõitis purjus peaga kraavi* on tajutav põhjuslikkus (sõitis mille tõttu? mis asjaoludel?). Sellist põhjuslikkust kujutab ka näide 51. Näidet 52 võiks konteksti teadmata tõlgendada kaheti: võib küsida *kuidas Mari munad pesast võttis?* – *hirmunult, hirmununa*, aga võimalik on ka, et Mari võttis munad pesast mingil lausest

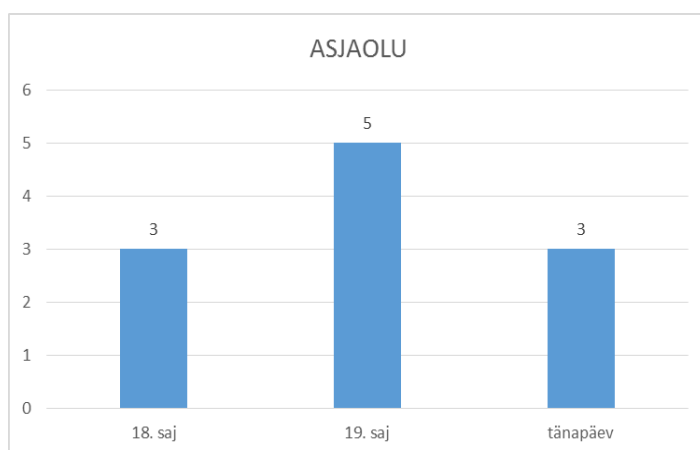
mitte selguval põhjusel tekkinud *hirmu tõttu, hirmu tingimustes, millegi kardetava vältimiseks*.

(51) Wargus, riidlemine ja isse ennesele otsateggemine sünnib ennamiste **jobnud melega**. (VAKK, Kreutzwald 1840, 15)

(52) Marri wöttis **hirmoga** munnad pessast, panni põlle sisse, tuli ruttoga mahha. (VAKK, Körber 1849, 45)

ASJAOLU funktsioon jääb senistes käsitlustes mõnevõrra ebamääraseks. Abstraktsete osaliste ja seoste tõttu on sellele funktsioonile omaseid olukordi varasemates uurimustes üsna erinevalt tõlgendatud, viimasest süntaksikäsitlusest leiab selle põhjus- ja tingimusmääruse alt, Valsi käsitlusest võib seda seostada PÕHJUSE ja OLEKUGA ning funktsiooniga, mis väljendab ühe tegevuse seost teisega, ilmastikuga seostuvad olukorrad (nagu näites 44) leiab Valsil aga AJA funktsiooni alt.

Sõltumata tõlgenduse avarusest või kitsusest ei tõuse ASJAOLU funktsioon siiski arvuliselt kuigivõrd esile. Lehmann ja Shin (2005: 15) nimetavad ASJAOLU koosesinemise seisukohast marginaalseks funktsiooniks ja nagu näitab joonis 8, on see ka eesti keeles üks vähima esinemissagedusega komitatiivi funktsioone kõigil vaadeldavatel sajanditel.

Joonis 8. ASJAOLU (näidete arv eri perioodidel)

3.2.6. VIIS

VIIS on funktsioon, kus kaasnejaks olev abstraktne entiteet (seisund või tegevus) iseloomustab tegevuse viisi ja seostub seetõttu selgemalt predikaadiga väljendatava

tegevuse kui põhiosalisega (Lehmann ja Shin 2005: 14–15; Metslang, Habicht 2017: 157) Näites 53 on *pauk* ukse kinni löömisega kaasnev ja löömise viisi kirjeldav heli, mis seostub verbiga *lööma*. Lehmann ja Shin eristavad aga sellest olukordi, kus kaasosalist on võimalik vaadelda abstraktse vahendina tegevuse sooritamisel, millisel juhul on kaasosalisel tugevam seos ka tegevuse sooritajaga (näide 54). Sellisel juhul võib VIISI näha VAHENDI abstraktset edasiarendust (Lehmann, Shin 2005: 15, Metslang, Habicht jt 2017: 157), seevastu näites 53 kujutatud olukord on vahetumalt seotud KAASNEMISEGA.

(53) /.../ tüdruk tormas tagatuppa, lõi ukse **pauguga** kinni ning hakkas lahinal nutma.
(TK, ilukirjandus)

(54) Kuna Paul oma pääd tuhandet moodi mõtetega piinas, naeris ta isa Martin laia suuga kloostri walitsuse üle /.../ (VAKK, Saal 1885 , 85)

Suur osa VIISI funktsioonirühma liigituvatest näidetest võimaldab kas rohkemal või vähemal määral VAHENDILE omast küsimusepüstitust *mille abil?* Sellistes näidetes on piir VAHENDI ja VIISI vahel kohati üpris hägus, eriti selgelt paistab piiri ebateravus silma kehaliste ja mentaalsete nähtuste puhul, kui neil on juures täpsustavad täiendid (EKG II: 67). Sellisteks nähtusteks on näiteks *hää*, *sõna*, *pilk*, mis kõrvuti kehaosadega on paljude tegevuste sooritamisel iseenesest mõistetavaks esmaseks vahendiks. Lehmann ja Shin nimetavad nii vahendite kui ka liikumisvahendite puhul, et kehaosadega seonduvaid ootuspäraseid vahendeid (*Ta avas [kätega] kirja, vaatas [silmadega] filmi*) tüüpiliselt keeltes eksplitsiitselt ei mainita (Lehmann, Shin 2005: 53). Küsimus *mille abil?* on sellistes olukordades küll võimalik, ent näib mööda vaatavat komitatiivivormis osalise tegelikust rollist. Näidetes 55 ja 56 on näha, et selliste vahenditega kaasnevad tüüpiliselt iseloomustavad täiendid, mis samuti viitab, et vahendistaatusest olulisem on tegevuse viisi kirjeldamine. Selgemalt jääb kaheti tõlgendatavaks aga näide 57, kus küsimus *mille abil?* on niisama mõeldav kui *kuidas?*, kuivõrd on raske öelda, kas olulisem on *lahke sõna* kui vaigistamise vahend või *lahke sõna* kui rääkimisviis. Üleminekud on selliste näidete puhul sujuvad ning selge piiri tõmbamine VAHENDI ja VIISI vahele tundub kohati üpris meelevaldne. Metslangi, Habichti jt käsitluses ongi 17. sajandi kirjakeele näidete puhul välja toodud ka VAHENDI-VIISI üleminekurühm (2017: 162).

- (55) Rikard ei olnud sures kurbtuses tähhelepanud, kudda üks noor-mees /.../ jubba tük aega tem~a nukrat kahwatanud kujju **murreliko ja armorikka silmaga** wadanud. (VAKK, Kreutzwald 1850b, 6)
- (56) Tibukesed, tulge sööma! hõikasin **kõva häälega**, kuna salat oli just valmis saanud. (TK, ilukirjandus)
- (57) Agga pärrast, kui kunninga kammerherra neid **lahke sannadega** waigistas, kargasid lapsed, nago talled kiwwi warreme otsas /.../ (VAKK, Jannsen 1864, 89)

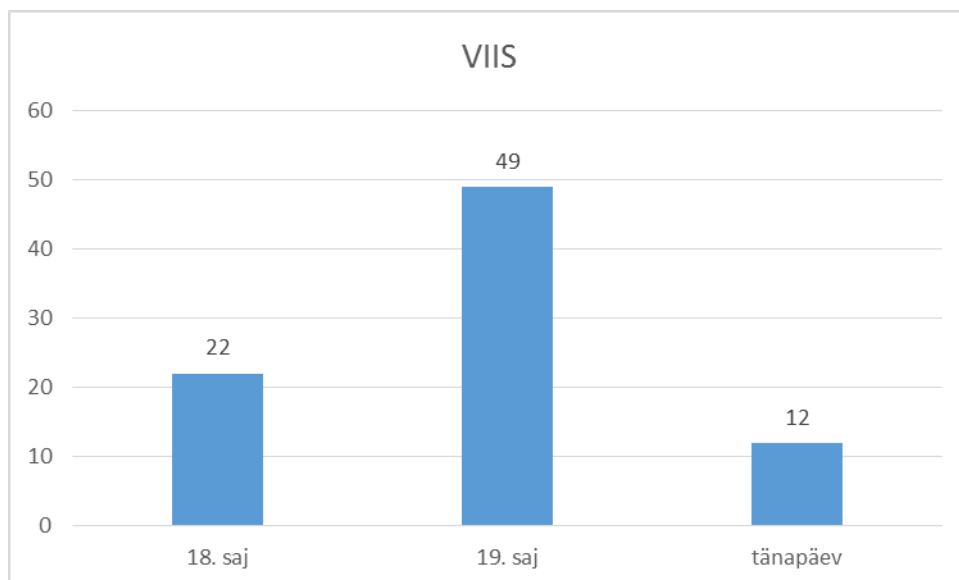
Sarnaseid piiritlemisprobleeme ei teki vahetumalt KAASNEMISEGA seostuvate näidete puhul, kus küsimused *mille abil? mida kasutades?* pole mõeldavad (näide 58). Sellised olukorrad on edasiarendus passiivse (elutu) kaasosalisega KAASNEMISE tüübist, jõudes olukordadeni, kus abstraktseteks kaaslasteks võivad olla aistitavad nähtused, mis mingi tegevusega kaasnevad või on ka sellest põhjustatud (*lõke põles praginaga*), või ka erinevad meeleseisundid, emotsioonid ja suhtumised (*tuli rõõmuga, sõi naudinguga*), mis iseloomustavad tegevuse sooristamise viisi mingi sellega kaasneva emotsiooni kaudu.

- (58) **Raske süddamega** astus Tobri tuppa. (VAKK, Jannsen 1864, 81)

Lisaks kirjeldatutele on VIISIL muidki häguseid kokkupuutealasid teiste funktsioonidega. VIISI ja ASJAOLU kokkupuutest on kirjutatud ASJAOLU alapeatükis (vt 3.2.5), eraldi võiks veel välja tuua väikese rühma näiteid, milles iseloomustatakse põhiosalise asendit mingis situatsioonis, nagu näites 59. Siinses käsitluses paigutan need „Eesti keele grammatika“ morfoloogiaosa eeskujul VIISI alla, samas on neis sarnasust ASJAOLU juures kirjeldatud SEISUNDITEGA ja võib näha seost ka OMANDUSEGA, kuivõrd sellised konstruktsioonid märgivad põhiosalise ja temaga lahutamatu seotud osa suhet millegi kolmandaga. VIISIKS on siinses käsitluses loetud ka paar näidet, kus esineb sõna *abiga*, mida võiks pidada ühelt poolt grammatiseerumise teel kaassõnastunuks, teisalt aga on endiselt tajutav ka sõna leksikaalne tähendus, mis lubab selle liigitada abstraktset vahendisuhet väljendava VIISI näidete hulka (vt ka ptk 2.2).

- (59) Peale söögi hakkab tants peale, kus nõiad, **palgedega** wälja poole, ümberringi tallawad /.../. (VAKK, Jakobson 1870, 57)

VIIS on olnud senistes käsitlustes alati selgelt eraldi esile toodud, vaatamata võimalikele eri tõlgendustele, mis võivad tekkida konkreetsete näidete funktsiooni otsustamisel VIISI, VAHENDI ja ASJAOLU piirialadel. Joonis 9 näitab VIISI esinemist kolmel vaadeldaval perioodil.

Joonis 9. VIIS (näidete arv eri perioodidel)

Analüüsimaterjalis on VIIS sage funktsioon. 18. ja 20. sajandi tulemused langevad üpris täpselt kokku Habichti, Metslangi jt leitunga, osutades, et 18. sajandi tekstides on VIIS umbes poole võrra sagedamini esindatud kui tänapäevastes tekstides. Ebaootuspäraselt tõuseb aga esile 19. sajand oma eelnevast sajandist kaks korda ja järgnevast perioodist neli korda suurema näidete arvuga. Selle võimalike põhjuste juurde tulen tagasi analüüsi kokkuvõttes osas (vt ptk 4.2).

3.2.7. TEGEVUSOBJEKT

TEGEVUSOBJEKT on KAASNEMISEST edasi arenenud funktsioon, milles olukorra osaliste rollid on muutunud grammatilisemaks. Põhiosaline ja kaasosaline asetuvad siin semantilistesse makrorollidesse, põhiosaline tegevussubjektina ja kaasosaline tegevusobjektina, kusjuures kaasosaline on lauses ainus osaline, millele tegevus on suunatud ning asub seega lauses sihitise positsiooni. (Metslang, Habicht jt 2017: 156–157). Tüüpiliselt on põhiosaline elusushierarhias kaasosalisest kõrgemal olev olukorda

kontrolliv elusolend ja kaasosaline mis tahes passiivne entiteet. Kõige tüüpilisemalt esinevad näidetes verbid nagu *tegema*, *tegelema* (näide 60).

- (60) **Tööga, millega** varem tegeles kolm inimest, saab nüüd hakkama üks. (TK, Postimees 1998)

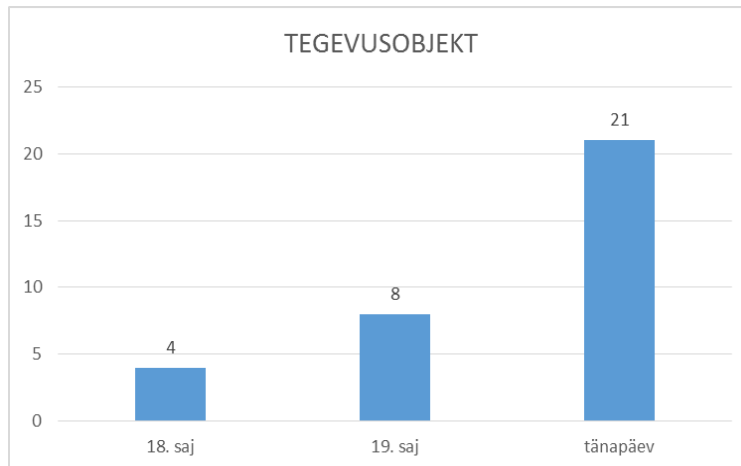
TEGEVUSOBJEKT sarnaneb VAHENDIGA selles osas, et põhiosalise tegevus on suunatud kaasosalisele, ent VAHENDI puhul on kaasosaline instrumendina vahendajaks põhiosalise ja patsiendi vahel. Sarnaselt VAHENDIGA võib TEGEVUSOBJEKTIST kaasosaline olla põhiosalise kehaosa ja näites 61 võiks ka kaasosaline *sarvedega* olla kirjeldatud olukorras vahendiks, millega põhiosaline kedagi või midagi paremale ja pahemale viskab, ent kuna näites pole põhiosalise tegevusel peale sarvede mingit muud objekti, siis liigitub see näide TEGEVUSOBJEKTIS. Nagu märgitud VAHENDI juures, võivad ka seal laused olla harval juhul intransitiivsed, ent TEGEVUSOBJEKT puhul on kaasosaline lähemal sihitisele ja olukordi nagu näites 61 saaks vormistada ka sihitisekäändega (*vehib*, *viskab sarvedega* ~ *sarvi*, *viibutab käega* ~ *kätt*) jne, mis VAHENDI puhul pole võimalik (*kirjutab pliiatsiga* ~ **pliiatsit*).

- (61) (ae)Turtsudes **oma laia sarwedega** paremale ja pahemale poole wisates, tõrjus ta waenlasi eemale. (VAKK, Saal 1885, 17)

Kuigi varasemates käsitlustes võib teatud näidete semantiline liigitus erineda (nt kõrvuti siinse käsitluse mõistes TEGEVUSOBJEKTIGA esinevad näited ka VAHENDIST, SUHESTAMISEST), on TEGEVUSOBJEKT senistes käsitlustes küllaltki selgelt esile toodud. Eraldi funktsioonina esineb see Valsil nimetuse all TEGEVUSALUNE OBJEKT, muudes käsitlustes leiab selle üldiselt alajaotusena erinevaid verbirektsioone koondavate funktsioonide alt (EKG I: „asi, millele tegevus on suunatud“, „Eesti keele süntaksis“ sõltuvusmääruse all koos siinse käsitluse SUHESTAMISELE vastavate olukordadega).

Joonisel 10 on esitatud TEGEVUSOBJEKT sisaldavate näidete arv kolmel vaadeldaval perioodil. 18. sajandi ja tänapäeva näidete hulk on kooskõlas Metslangi, Habichti jt leituga, osutades komitatiivi tugevamt kinnistumist lause kesketel positsioonidel abstraktsemaid suhteid kujutavate funktsioonide kaudu. Vahemikus 18. sajandist tänapäevani kasvab selle funktsiooni esinemissagedus kolmekordseks. Võib ka näha, et

vahepealne 19. sajand näitab kasvu, ent on tulemustes lähemal siiski 18. sajandile kui tänapäeva keelele.

Joonis 10. TEGEVUSOBJEKT (näidete arv eri perioodidel)

3.2.8. NEUTRAALNE OSALINE

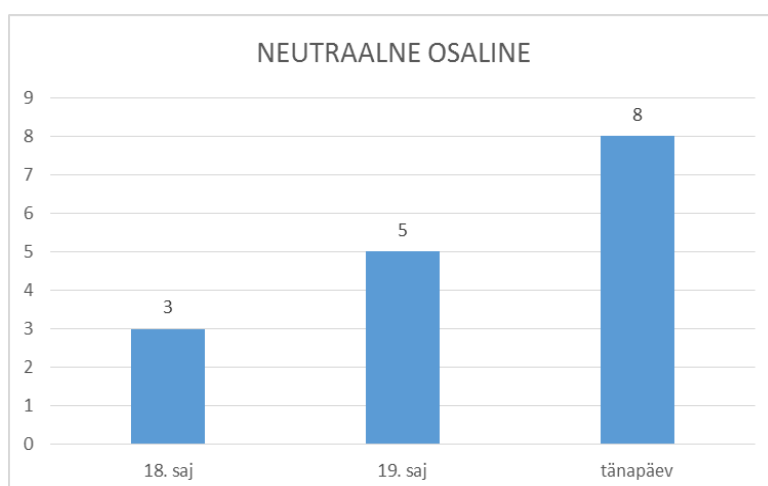
TEGEVUSOBJEKT on rollilt lähedane objektile, NEUTRAALNE OSALINE aga subjektile. Olukorras, kus puudub põhiosaline, tõuseb komitatiivivormis osaline (mis tahes elususe astmel passiivne entiteet) lause olulisimaks osaliseks. (Metslang, Habicht jt 2017: 156–157). Nagu TEGEVUSOBJEKT, on ka NEUTRAALNE OSALINE eesti komitatiivi tähendusväljal marginaalne funktsioon, milles kaasosalise tähendus on muutunud järjest ebamäärasemaks ja grammatilisemaks (Metslang, Habicht jt 2017: 157). Näidete põhjal otsustades on selle funktsiooni sisu püsinud läbi sajandite üsna ühetaolisena. 18. ja 19. sajandi materjalis esindavad seda funktsiooni peamiselt ühte tüüpi väljendid: kuidas kellegagi või millegagi (lugu) on või läheb (62), tänapäevast keelekasutust kajastavas uurimismaterjalis on nende konstruktsioonide kõrval esile tõusnud väljendid verbidega *juhtuma* (63) ja *lahti olema*.

(62) **Perdi warraga** läks luggo just nenda, kui Käärtso ristiemma olli üttelnud: "kuida sadud, nenda södud." (VAKK, Jannsen 1864, 70)

(63) Kõigist kartustest hoolimata polnud **Madisega** midagi juhtunud. (TK, ilukirjandus)

Varasemates käsitlustes on NEUTRAALNE OSALINE eraldi funktsioonina esitatud Valsi töös, kus sellele pole küll konkreetset nimetust antud, vaid seda on kirjeldatud kui kaasaütleva seost teatud verbidega nagu *juhtuma*, (*lugu*) *olema* (1953: 108). Sakamoto kuuluvad neutraalinäited SEOSE funktsiooni alla, kus neid on vaadeldud tegevust väljendavate verbide kontekstis (Sakamoto 1995: 35), „Eesti keele süntaksis“ on need näited paigutatud teatud verbide rektsiooniliste laienditena sõltuvusmääruse alla (Veismann jt 2017: 322).

NEUTRAALNE OSALINE on funktsioonina oma sisult olnud küllaltki püsiv ja sama võib öelda selle esinemissageduse kohta. Jooniselt 11 on näha, et läbi sajandite on see funktsioon olnud kogu aeg tekstides olemas, ent esindatud stabiilselt väheste näidetega, ehkki tänapäevastes tekstides on näha kasutusjuhtude mõningast sagenemist.

Joonis 11. **NEUTRAALNE OSALINE** (näidete arv eri perioodidel)

3.2.9. VASTASTIKUSUS

KAASNEMISE kõrval on teiseks komitatiivi keskseks ja prototüüpseks funktsiooniks vastastikusesse tegevusse haaratud osalistega situatsioone väljendav VASTASTIKUSUS. Sellisele tegevusele on iseloomulik kahesuunalisus, st predikaadiga väljendatav tegevus on suunatud põhiosaliselt kaasosalisele ja vastupidi. Transitivse verbi abil väljendudes toimuks näites 64 kirjeldatud sündmuse *Larens juhtus sulastega kokku puhul* samaaegselt kaks sündmust: *Larens kohtas sulaseid* ja *Sulased kohtasid Larensit*. KAASNEMINE ja VASTASTIKUSUS on komitatiivi kahe keskse ja põhilise funktsioonina

omavahel mitmes aspektis sarnased ja üldiselt kasutataksegi keeltes nende kahe funktsiooni kodeerimiseks üht ja sama vahendit. (Lehmann, Shin 2005: 31) Sarnaselt KAASNEMISEGA on osaliste võrdväarsuse tõttu võimalik rinnastus (*Larens ja sulased said kokku*), KAASNEMISEST erinevalt aga komitatiivis osalisele laassõna *koos* lisada ei saa (Metslang, Habicht jt 2017: 155). Seevastu on vastastikustele olukordadele omane retsiprookpronoomenite komitatiivivormide esinemine (*teineteisega, üksteisega*) (näide 65).

(64) Sest monne aia pärrast juhtus Larens **nende sullastega** kokko, kes tedda arstiks töstnud. (VAKK, Holtz 1817, 136)

(65) Teisel hommikul said nemmad **teineteisega** jälle kokko, ja Rauh hakkas ueste temmaga armsaste räkima. (VAKK, Kersten 1847, 102)

Erinevalt KAASNEMISEST, mis võimaldas ka eri kontrolliastmetel osaliste suhet, on VASTASTIKUSUSE puhul osalistel olukorras alati sarnane kontroll ja nad on tüüpiliselt kas elusushierarhias samal või vähemalt lähedasel astmel. (Lehmann, Shin 2005: 12) Osalised võivad olla mõlemad aktiivsed ehk tegevussubjektid (ja ühtaegu teineteise tegevusobjektid) nagu näites 64, või ainult passiivsed tegevusobjektid (näide 66), mida võib kontrollida kolmas osaline (*sina* näites 66), kes seob passiivseid objekte teineteisega sellisel viisil, et suhe on vastastikune ja ümberpööratav. (Metslang, Habicht jt 2017: 155).

(66) Ma tahhan sind õppetada, kuidas sinna sedda juurt **teiste rohtudega** pead kokkopannema ning jooki sest ennesele teggema /.../. (VAKK, Hupel 1766, 47)

Vastastikust tegevust väljendavate verbide hulgas korduvad näidetes sageli *kõnelema, rääkima, vestlema, arutama, suhtlema* ja *kohtuma*, tegevusobjektide puhul on tüüpilised näiteks verbid *segama, liitma, ühendama*. Verbi vastastikusus võib sõltuda osaliste positsioonist elusushierarhias. Lauseis 67 ja 68 võiks osalistest lähtuvalt tõlgendada *rääkimist* erinevalt, kas rohkem vastastikuse või rohkem ühepoolse tegevusena, kuna näites 67 on osalised elususastmelt võrdsed (inimesed), näites 68 aga on põhiosaliseks inimesest kõrgemat kontrolli omav entiteet ja sellises kontekstis võiks inimest tõlgendada ka passiivse osalisena. Sarnane erisus avaldub mitmesuguste verbide

puhul (*mängima sõbraga /koeraga/palliga*). Osalised võivad küll teatud juhtudel olla ka eri elususe astmetel, nt inimene elutu objekti või abstraktse nähtusega nagu näites 69, ent sel puhul võib käsitleda madalamal elusus- ja kontrolliastmel olevat osalist isikustatuna, samal ajal kui alternatiivina oleks võimalus käsitleda abstraktset kaasosalist ka (*haigus* näites 69) passiivse, tahtetu tegevusobjektina.

(67) Emma küsis, miks sa nenda kartlik ollid, kui **issaga** rakisid. (VAKK, Manteuffel 1838, 54)

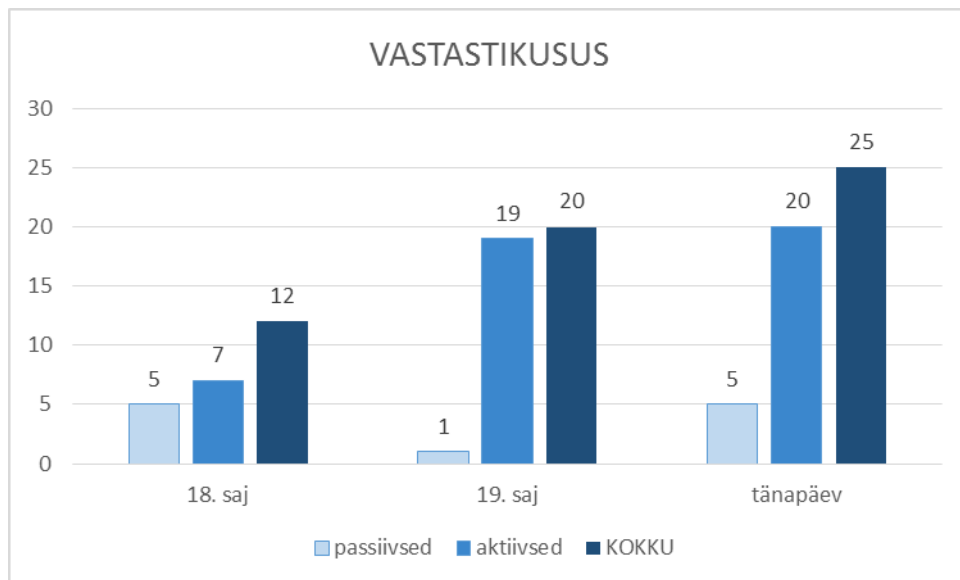
(68) Ja se Hääl / mis minna Taewast kulin / rägis jälle **minnoga** ja ütlis: Minne ja wotta sedda lahti tehtud Ramatokest selle Ingli Kääst / ke Merre ja Ma pääl seisab. (VAKK, UT 1715, Ilm 10:8)

(69) Ojamöldrel kukkus ehmatusse pärrast su pärrani, agga senni kui ta alles parrajat wastust otsis, olli Lisa jubba üle öue saunas, kus Hans **raske haigussega** wõitles. (VAKK, Koidula 1864, 55)

VASTASTIKUSUST pole varasemastes uurimustes eraldi funktsioonina välja toodud. Valsil on vastastikuseid olukordi kirjeldavad näited paigutatud peamiselt KOOSOLEMISE (siinse käsitlemise mõistes KAASNEMISE) ja SUHTE alla, Sakamotol SEMANTILISE OBJEKTI alla, kus on retsiprooksete verbide all esitatud ka siinse töö mõistes SUHESTAMISELE ja VÕRDLUSELE vastavaid näiteid. „Eesti keele süntaks“ käsitleb siinse töö mõistes VASTASTIKUSUST sõltuvusmääruse all retsiprookverbide kontekstis, kuhu kuulub ka VÕRDLUS. Sellised liigituste lahknemised viitavad raskustele VASTASTIKUSUSE ja sellega seotud funktsioonide eristamisel, mida väljendab ka sõltuvusmääruse (mille alla jäävad kokkuvõttes nii VASTASTIKUSUS, SUHESTAMINE kui ka VÕRDLUS) kirjeldus „Eesti keele süntaksis“: tegemist on „määruste jääkklassiga“, mis ühendab predikaadi rektsioonilised laiendid, mis ei kuulu mingisse muusse määruseliiki ega moodusta tähenduste mõttes ühtset klassi (Veismann jt 2017: 319).

Joonis 12 näitab VASTASTIKUSUSE esinemist kolme vaadeldava perioodi tekstinäiteis. Sellelt on näha, et aktiivsete osaliste (s.o tegevussubjektide) vastastikune suhe on sagedasem kui passiivsete osaliste (tegevusobjektide) vastastikune suhe. Mõnevõrra eristub siin 18. sajand suhteliselt suure passiivsete osaliste VASTASTIKUSUSE osakaaluga,

mille seletuseks on selle sajandi materjalis tüüpilised toitute ja ravimite valmistamise õpetused näite 66 tüüpi olukordadega (ühe aine segamine teisega).

Joonis 12. VASTASTIKUSUS (näidete arv eri perioodidel)

VASTASTIKUSUSE funktsiooni väljendavate näidete hulk on läbi kolme sajandi pidevalt kasvanud, olles tänapäevastes näidetes kahekordne võrreldes 18. sajandi materjaliga. Kasvutendents on kooskõlas Metslangi, Habichti jt artiklis tooduga, küll aga erineb märkimisväärselt näidete hulk: siinses uurimuses kasvab näidete arv 12 näitelt 18. sajandil 25 näitele tänapäeva tekstides, artiklis on kasv 5-lt 52-le. Sellise suure erinevuse põhjusi ei saa ilmselt otsida ainult materjali erinevustest, vaid tuleb oletada erinevusi funktsioonide tõlgendamisel ja piiritlemisel. Sellele viitab ka sarnane vastuolu arvandmetes VASTASTIKUSUSELE lähedase SUHESTAMISE funktsiooni juures (vt 3.2.11). See näib veel kord viitavat VASTASTIKUSUSE ja sellele lähedaste funktsioonide piiride tõlgendamise ebamäärasusele, mida võis märgata ka varasemate komitatiivikäsitluste funktsioonide jaotusi uurides.

3.2.10. VÕRDLUS

Nagu KAASNEMISEST, on ka VASTASTIKUSUSEST Sellest edasi arenenud teisi, spetsiifilisemaid või abstraktsemaid ja komitatiivi jaoks vähem prototüüpeid tähendusfunktsioone. (Metslang, Habicht jt 2017: 154) Üheks selliseks funktsiooniks on VÕRDLUS, mille puhul kõrvutatakse kaht osalist omavahel. Tüüpilises VÕRDLUSES (näide

70) esinevadki sõnad *võrdlema, sarnanema, (millega) sama* jne. Siinses uurimuses on VÕRDLUSE alla loetud ka olukorrad, kus miski on millegagi analoogne, korreleerub või kattub millegagi (ajaliselt, tähenduselt vms), kuid piir SUHESTAMISE ja VASTASTIKUSUSEGA on selliste näidete puhul küllaltki ebaselge. VÕRDLUSEL on säilinud ka prototüüpsele VASTASTIKUSUSELE omaseid jooni, näiteks osaliste võrdväarsusest (tüüpilisel juhul sarnase elususe ja kontrolliga, enamasti passiivsed osalised) tulenev võimalus neid rinnastada (*Eesti rahvas ja teised rahvad elavad samade väärtuste nimel*, vrd näide 71). Teisalt, kuigi valimisse selliseid näiteid ei sattunud, on VÕRDLUSE puhul mõeldavad ka erinevad osapooled, mh poeetilised kõrvutused, mille puhul rinnastamisvõimalus väheneb (Metslang, Habicht jt 2017: 155)

(70) Võrreldes **eelmiste keelejuhtidega**, ei ole selle keelejuhi kõnes keskkõrge eesvokaali kõrgenemine nii suure ulatusega /.../ (TK, doktoritööd)

(71) Eesti rahvas elab **teiste rahvastega** samade väärtuste nimel. (TK, Maaleht 2002)

Varasemates käsitlustes pole VÕRDLUST eraldi välja toodud. „Eesti keele süntaksis“ on see kõrvuti VASTASTIKUSUSEGA sõltuvusmääruste all (Veismann jt 2017: 319), Sakamoto käsitluses semantilise objekti all samuti kõrvuti vastastikuste olukordadega (1995: 31).

Metslangi, Habichti jt uurimuses leiti VÕRDLUSE näiteid ainult tänapäevastest tekstidest ja sama kehtib siinses uurimuses. Tänapäevase keele materjalis esineb seda funktsiooni küllaltki sageli, 19 korral (Metslangi, Habichti jt uurimusega võrdselt).

3.2.11. SUHESTAMINE

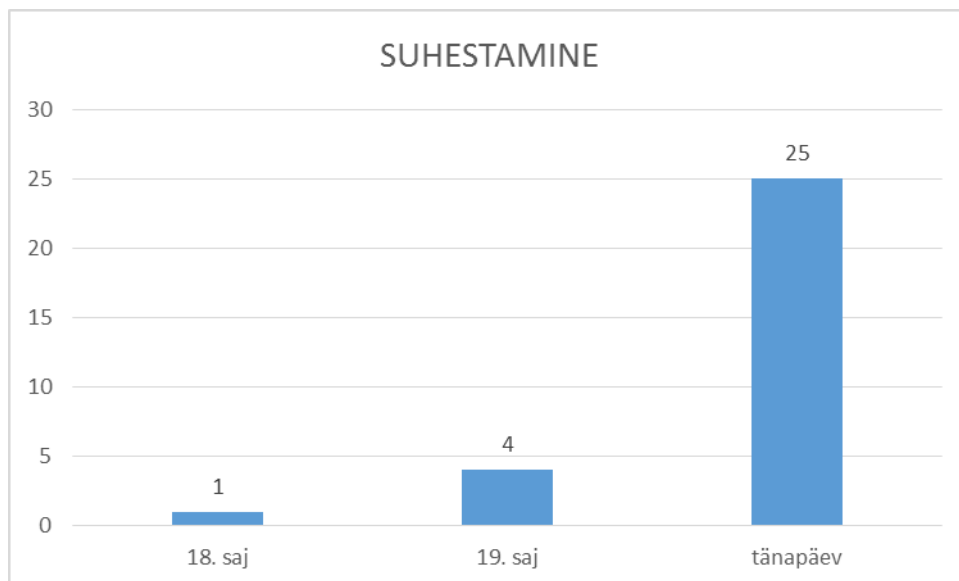
SUHESTAMIST võib pidada VASTASTIKUSUSEST välja kasvanud funktsiooniks, mis väljendab eri tüüpi osaliste täpsemalt määratlemata seost (Metslang, Habicht jt 2017:156). Selline määratlematus jätab üsna palju tõlgendusruumi, siinses töös olen olukorrad SUHESTAMISEKS liigitanud sageli ka selle alusel, et need ei sobitu ühegi muu funktsiooni alla – näiteks kui funktsiooni ei saa pidada VASTASTIKUSUSEKS (verb pole retsiprookne, osalised pole võrdväärsete) ega TEGEVUSOBJEKTIS, komitatiivis osaline pole ainus tuumstruktuuri osaline lauses (NEUTRAALNE OSALINE), semantilistelt pole tegemist võrdluse ega kestusega jne. Kõige sagedasemad ongi analüüsimaterjalis näited

verbidega nagu *seostuma*, *seoses olema*, aga ka verbidega *nõustuma*, *rahul olema*, *hädas olema* jne (näide 72).

(72) Ka **sõbranna dokumendi tuvastamisega** on turvamees hädas. (TK, SLÕhtuleht 2004)

Senistes käsitlustes ei ole selle funktsiooniga seostatavaid olukordi ühe funktsiooni alla liigitatud. Valsil leiab selliseid näiteid teatud määral AJA, aga kõige rohkem SUHTE alt kõrvuti siinse käsitluse mõistes TEGEVUSOBJEKTI, VASTASTIKUSUSE ja mõne NEUTRAALSE OSALISE näitega, aga samuti TEGEVUSALUSE OBJEKTI alt. Umbes sarnasest ümbrusest leiab SUHESTAMISE näited ka Sakamoto tööst SEOSE funktsiooni nime alt. „Eesti keele süntaksis“ on need olukorrad paigutatud juba VASTASTIKUSUSE juures kirjeldatud sõltuvusmääruse alla, mis ühendab verbi rektsioonilisi laiendeid, millel selgem ühtne tähendus puudub.

Joonis 13 kujutab SUHESTAMISE näidete arvu eri perioodide tekstides.

Joonis 13. SUHESTAMINE (näidete arv eri perioodidel)

Näha SUHESTAMISE väga väike arv nii 18. kui 19. sajandi materjalis ning märkimisväärne kasv tänapäeva keeles. Nagu kirjeldatud juba VASTASTIKUSUSE juures, lahknevad siinse uurimuse tulemused Metslangi, Habichti jt artikli arvandmetest just VASTASTIKUSUSE ja SUHESTAMISE puhul. SUHESTAMISEKS olen siinse uurimuse tänapäevastest keelenäidetest liigitanud märksa suurema hulga kasutusjuhtusid kui võrreldavas artiklis, täpsemalt 25 (artiklis 8), samal ajal kui VASTASTIKUSUST oli artikli

andmetest tunduvalt vähem. Mõlema funktsiooni puhul on näha, et varasemates käsitlustes on sellised näited paigutatud kas üldisematesse kategooriatesse, mis hõlmavad mitmesuguseid verbi rektsoonilisi laiendeid ning milles ei üritata tõmmata selgeid tähenduspiire, või on siinse käsitluse mõistes ühe funktsiooni näiteid jaotunud mitme eri funktsiooni alla. See osutab, et tegemist on kahe küllaltki sarnase ning raskelt eristatava funktsiooniga, mistõttu võib lisaks materjali erinevustele otsida arvuliste kõikumiste põhjusi ka uurijate erinevatest otsustustest näidete funktsioonide määramisel.

3.2.12 AEG

AEGA käsitavad Metslang, Habicht jt oma artiklis SUHESTAMISE spetsialiseerumisena (2017: 158). Komitatiivis osaline esineb lauses kestusmäärusena, näidates sündmuse lõpulejõudmiseks kuluvat aega nagu näites 73 (Veismann jt 2017: 346–347). Põhiosaline on tüüpiliselt olukorda kontrolliv, mingit tegevust sooritav elusolend. Ajamäärust väljendav komitatiivis kaasosaline võib aega väljendada ka mitte otseselt, vaid kaudselt (näide 74).

(73) /.../ Jüri, kakskümmend aastat suutsid kainelt elada, nüüd oled end **ühe päevaga** täis kaaninud. (TK, Postimees 1997)

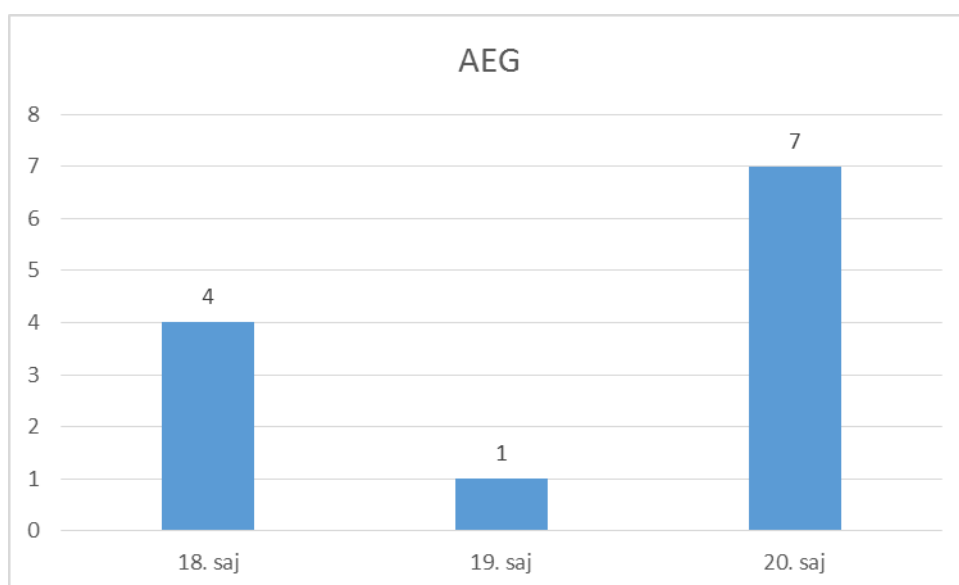
(74) Tänavu esimese MK-võidu teeninud Myllylä juhtis esimestest meetritest ja suurendas edu poolel distantsil lähenenud Austria esindaja Mihhail Botvinovi ees **viimase kahe kilomeetriga** seitsme sekundini. (TK, Postimees 1999)

18. sajandi materjalis esinevad mõned AJA funktsiooniga näited 75, mis näivad väljendavat tegevuse kulgemise kestust, mille puhul tüüpiliselt on kasutusel sihitisekäändega vormistatavad kestusmäärused (Veismann jt 2017: 348). Kokku neljast 18. sajandi AJA näitest (kõik ühelt autorilt) on selliseid kaks, üks näide võimaldab mõlemat tõlgendust (näide 76) ja üks väljendab tavapärasest lõpetatud tegevuse kestust (näide 77).

(75) keik sedda keeta tassaste tulle peäle kunni weike waht katla äres on nähha, wotta tulle peält ärra, lasse ta seista sojas paikas **kahheteistkümne tunniga**. (VAKK, 1771 Hupel, 144)

- (76) **Mitme aastaga** on jo nähtud, et kui on enam kui sadda last rouges mis kunsti läbbi on, siis ei surre neist mitte üks ainus ehk ommeti mitte enam kui üks /.../ (VAKK, Hupel 1766, 131)
- (77) Kui külm, ehk üks külm wärristus so ihhust läbbi käib, kui selle külma järrele tulleb pallawus **monne tunniga**, siis on sul üks többi. (VAKK, Hupel 1771, 15)

Joonis 14 näitab AJA funktsiooni esinemist kolme vaadeldava perioodi analüüsimaterjalis.

Joonis 14. AEG (näidete arv eri perioodidel)

AEG on spetsiifiline tähendusfunktsioon, mille näiteid leiab kõigist sajanditest vähe, ent tänapäevastest tekstidest siiski veidi rohkem kui 18. ja 19. sajandi tekstidest. Sellisena sarnaneb AEG mitme teise funktsiooniga, nagu LIKUMISVAHEND, ASJAOLU ja NEUTRAALNE OSALINE, mille esinemine on läbi sajandite ühetaoliselt harv. Vaatamata harvale esinemisele on see funktsioon tänu oma selgele spetsiifikale kõigis siin töös vaadeldud komitatiivi funktsioonide jaotustes eraldi välja toodud. Lisaks tüüpilisele lõpetatud tegevuse kestuse väljendamisele on Helju Vals AJAKS lugenud ka teatud ilmastikunähtuste väljendamise ja käsitletud mõnd harvemat komitatiiviga aja väljendamise viisi (1953: 113).

4. Analüüsi tulemused

Tabel 3 esitab kokkuvõtlikult andmed kõigi funktsioonide esinemisest kolmel siinses uurimuses vaadeldud perioodil ning kahel Metslangi, Habichti jt uurimuse vaadeldud perioodil. Selles peatükis analüüsin nende andmete põhjal komitatiivi funktsioonide esinemist eri perioodide eesti kirjakeeles ning kõrvutan kahe uurimuse tulemusi omavahel.

Tabel 3. Komitatiivi funktsioonid, näidete arv eri perioodide tekstides siinse töö ja Metslang, Habicht jt (2017: 177) põhjal

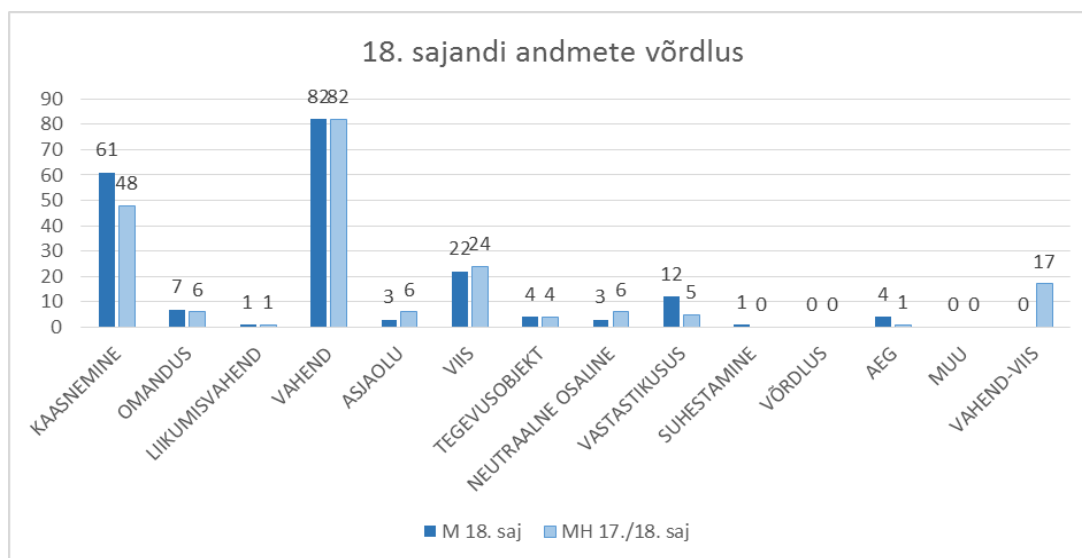
	Mandel 2017			Metslang, Habicht jt 2017	
Funktsioon	18. saj	19. saj	tänapäev	17.–18. saj	tänapäev
KAASNEMINE	61	31	18	48	9
OMANDUS	7	18	20	6	24
LIIKUMISVAHEND	1	2	3	1	4
VAHEND	82	57	39	82	28
ASJAOLU	3	5	3	6	3
VIIS	22	49	12	24	17
TEGEVUSOBJEKT	4	8	21	4	18
NEUTRAAL	3	5	8	6	12
VASTASTIKUSUS	12	20	25	5	52
SUHESTAMINE	1	4	25	0	8
VÕRDLUS	0	0	19	0	19
AEG	4	1	7	1	5
MUU				0	1
VAHEND-VIIS				17	0
Kokku	200	200	200	200	200

Otsin vastust järgmistele küsimustele.

1. Kuivõrd sarnanevad siinse uurimuse ning Metslangi, Habichti jt artikli analüüsi tulemused funktsioonide esinemissageduse osas vana kirjakeele (17. ja 18. sajand) ja tänapäeva keele materjalide põhjal?
2. Kuidas suhestub varasema ja hilisema perioodi analüüsi tulemustega 19. sajandi materjal?
3. Kuidas kajastub uurimuse materjalis Metslangi, Habichti jt artiklis välja toodud eristus KAASNEMISE ja VASTASTIKUSUSE haru funktsioonide vahel?
4. Milline on komitatiivi funktsioonide üldine protsentuaalne jaotus kolme siinse uurimuses vaadeldava perioodi materjalis?

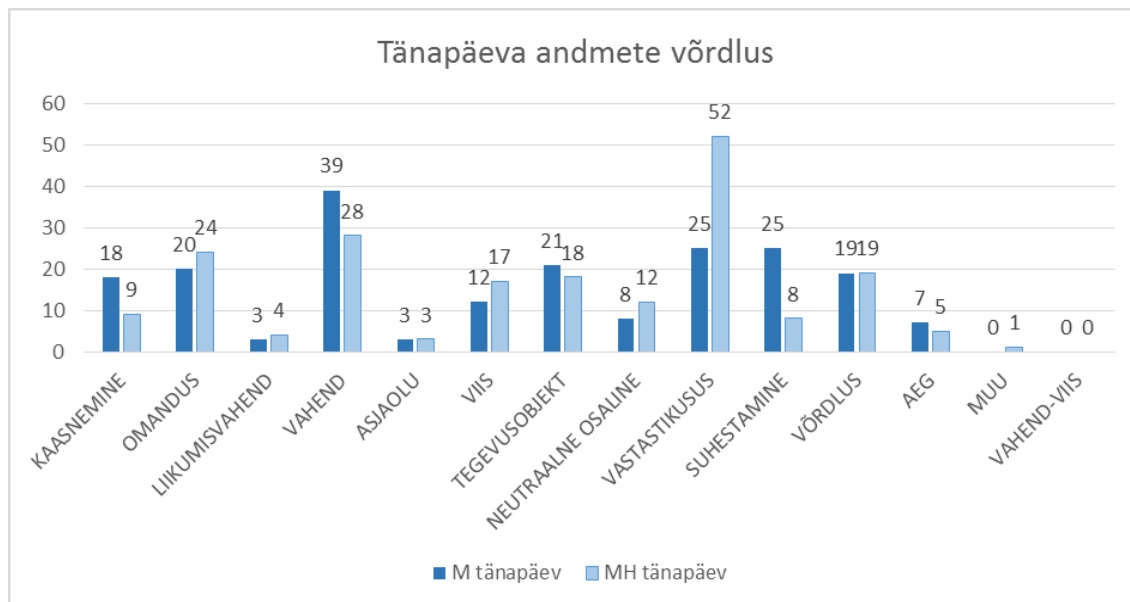
4.1. Kahe uurimuse arvandmete võrdlus

Esmalt võrdlen omavahel selle uurimuse ning Metslangi, Habichti jt artikli andmeid nende perioodide kohta, mis on kajastatud mõlemas uurimuses. Jooniselt 15 on näha, et varasema perioodi puhul, mis hõlmab siinse uurimuses 18. sajandi ja artiklis 17. ja 18. sajandi, on tulemused küllaltki sarnased, veidi suurem erinevus on vaid KAASNEMISES (siinse uurimuses 61 ja artiklis 48 näidet). Teiseks torkab silma erinevus VASTASTIKUSUSES (siin 12, artiklis 5 näidet). Kolmandaks erinevuseks on artiklis välja toodud VAHENDI-VIISI vaheühm (17 näidet), mis puudutas 17. sajandi materjale.

Joonis 15. Varasema perioodi uurimistulemuste võrdlus, näidete arv (M = Mandel 2017, MH = Metslang, Habicht jt 2017)

Joonisel 16 on välja toodud samasugune kahe uurimuse tulemuste kõrvutus tänapäeva keele kohta.

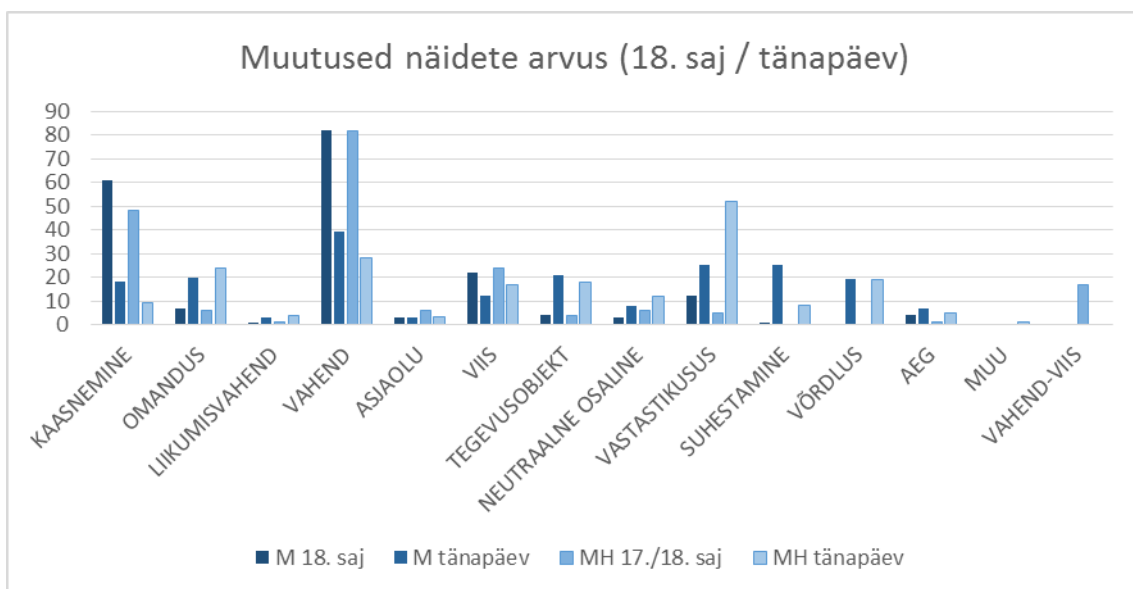
Joonis 16. Tänapäeva keele uurimistulemuste võrdlus, näidete arv (M = Mandel 2017, MH = Metslang, Habicht jt 2017)

Siin lahknevad tulemused märksa rohkem kui vanas kirjakeeles, mida võib selgitada ilmselt juba eespool kirjeldatud erinevustega funktsioonide piiritlemisel, kui abstraktsete olukordade osakaal analüüsimaterjalis kasvab. Kõige selgemad erinevused on näha VASTASTIKUSUSE (minu uurimuses 25 näidet, artiklis 52) ja SUHESTAMISE (25/8) puhul, millest oli juttu juba eespool funktsioonide kirjelduste juures (vt ptk 3.2.9 ja 3.2.11). Pole võimalik kindlalt öelda, kuivõrd võib siin tegu olla juhusega, materjali erinevusega (näiteks ei kuulu artikli tänapäeva keele materjali hulka erinevalt siinest uurimusest teadustekstid) või uurijate erinevate otsustustega funktsioonide piiritlemisel ja näidete märgendamisel. Et kahe tähenduselt lähedase funktsiooni esinemist iseloomustavad andmed näitavad kumbki vastassuunalist erinevust, tundub aga siiski tõenäoline oletada, et kahe funktsiooni eristamisel on tajutud nende vahelist piiri erinevalt.

Varasema perioodi tekstidega võrreldes võib mõnevõrra suuremat erinevust märgata ka KAASNEMISE (18/9) ja VAHENDI juures (39/28). Need pole küll suured erinevused, ent on siiski mõeldav, et kuivõrd ka kesksete ja prototüüpsete funktsioonide puhul esineb

tänapäevases materjalis sagedamini abstraktsemaid konstruktsioone, nagu oli näha funktsioonide eraldi vaatlemisel, siis võib siingi suuremate erinevuste põhjuseks olla just sellest abstraktsusest tulenev piiride ähmasus. Üldjoontes võib aga öelda, et kui silmatorkav erinevus VASTASTIKUSUSE ja SUHESTAMISE juures välja arvata, on ka 20. sajandi materjalis funktsioonide esinemissagedused mõlemas uurimuses üldjoontes sarnased.

Joonis 17 näitab võrdlevalt, kuidas kajastuvad kahes uurimuses eri funktsioonide muutused 17. ja 18. sajandi ning tänapäeva keeles. Joonisel esitatud neljatulbalistes rühmades kajastavad kaks esimest (tumedamat) tulpa funktsiooni esinemissageduse muutust siinse uurimuse põhjal ja kaks järgmist (heledamat) tulpa sama muutust Metslangi, Habichti jt artikli arvandmete põhjal. Jooniselt on näha, et kui ka funktsioonide esinemissagedustes esines mõnel juhul kahe uurimuse vahel erinevusi, siis nende muutuste suunad langevad kahe perioodi võrdluses kokku, ainsateks eranditeks on väiksearvuline ASJAOLU funktsioon, mis siinses uurimuses oli mõlemal perioodil esindatud 3 näitega, artiklis aga langes 6 näitelt 3-le.

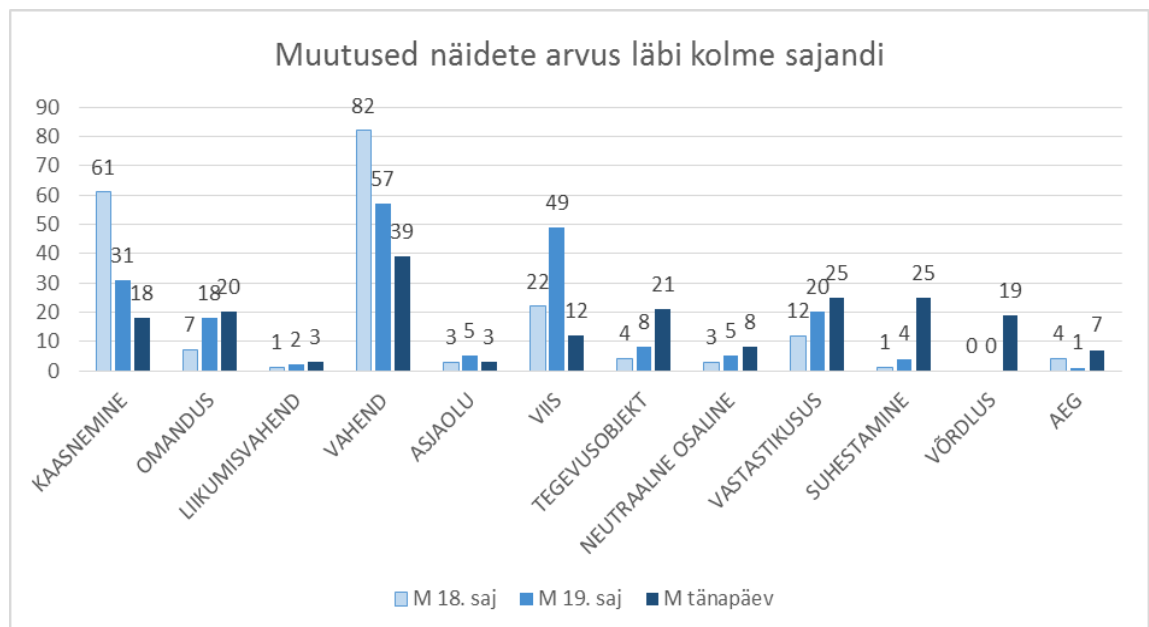
Joonis 17. Muutused näidete arvus vanas kirjakeeles ja tänapäeval (M = Mandel 2017, MH = Metslang, Habicht jt 2017)

Arvandmetes tänapäeva keele puhul tugevalt erinenud VASTASTIKUSUS ja SUHESTAMINE on seega samuti mõlemad näidanud samasuunalist muutust, sinne

uurimus näitab vaid suuremat kasvu SUHESTAMISE puhul ja artikkel suuremat kasvu VASTASTIKUSUSE puhul. Selgelt on mõlemas uurimuses näha langus KAASNEMISE ja VAHENDI esinemises, mõnevõrra väiksemat langust näitab VIIS. Tõus on aga omane kõigile VASTASTIKUSUSE haruga seotud funktsioonidele, sealhulgas isegi väga harva esinevale AJALE, eriti selgelt aga VASTASTIKUSUSELE, SUHESTAMISELE ja VÕRDLUSELE. Selget sagenemist näitavad ka väiksemaarvulised ja spetsiifilised (abstraktsed) KAASNEMISEGA seotud funktsioonid nagu OMANDUS ja TEGEVUSOBJEKT, vähemal määral ka NEUTRAALNE OSALINE. ASJAOLU ja LIKUMISVAHEND esinevad mõlemal perioodil liiga vähe, et nende väikestest arvude kõikumisest võiks otsesid järeldusi teha, kuigi ka LIKUMISVAHEND esineb tänapäeva tekstides 18. sajandist sagedamini.

4.2. 19. sajandi materjalid varasemate ja hilisemate perioodide kontekstis

Kui üldjoontes võib paari erandiga lugeda mõlema uurimuse tulemused sarnaseks nii funktsioonide esinemissageduse kui ka toimunud muutuste seisukohast, siis järgmiseks vaatan, kuidas paigutub kahe juba kõrvutatud perioodi vahele 19. sajandi materjali analüüs. Seda kujutab joonis 18, millel on esitatud siinse uurimuse kõiki kolme perioodi hõlmav võrdlus.

Joonis 18. Näidete arvu muutused läbi kolme sajandi (M = Mandel 2017)

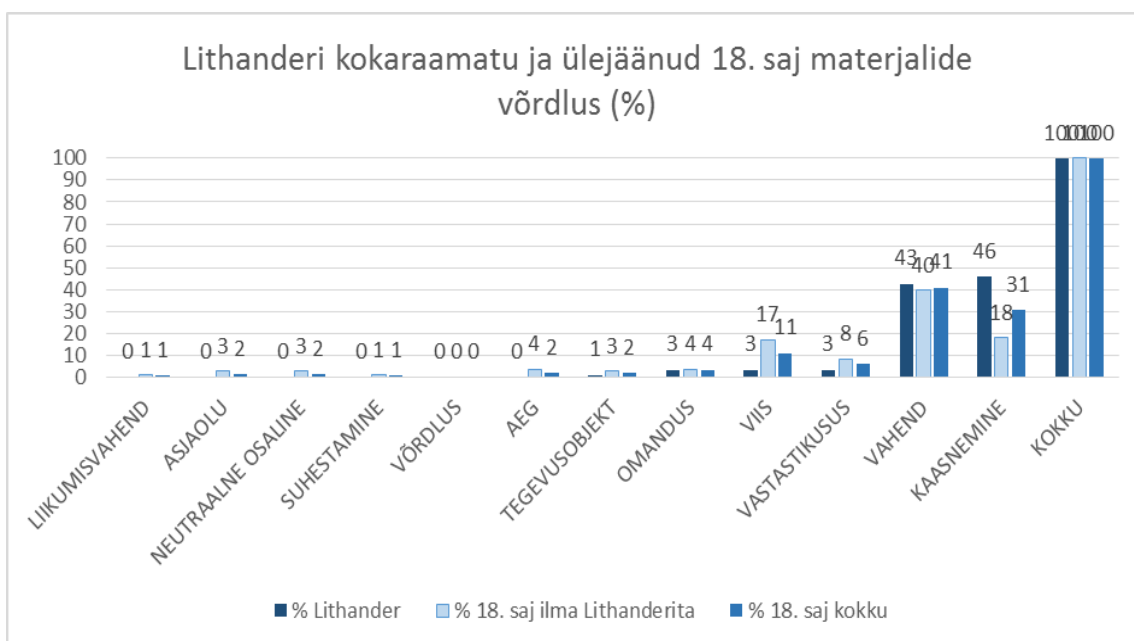
Jooniselt 18 on näha, et 19. sajandi andmete suhe varasemasse ja hilisemasse perioodi varieerub eri funktsioonide puhul. Esiteks võib välja tuua, et 18. sajandil ülekaalukalt domineerivate funktsioonide KAASNEMISE ja VASTASTIKUSUSE esinemissagedus näitab kolme sajandi lõikes üsna sujuvat langust, KAASNEMISE puhul on küll hüpe 18. ja 19. sajandi vahel mõnevõrra järsem (61 näitelt 31-le) ja 19. sajandi materjal on lähemal tänapäeva keelekasutusele. Teiseks paistab silma vastassuunaline liikumine, sujuv tõus VASTASTIKUSUSE funktsiooni puhul, mis on 12 näitelt tõusnud 20 näiteni 19. sajandil ja 25 näiteni tänapäeval. Teatud määral sarnaneb selle muutusega sujuvuselt NEUTRAALSE OSALISE funktsiooni kasv, ent selle funktsiooni esinemine on siiski tunduvalt harvem (kasv 3 näitelt 8-le).

Kolme funktsiooni, VÕRDLUSE, SUHESTAMISE ja TEGEVUSOBJEKTI puhul võib seevastu näha 18. ja 19. sajandi näidete sarnaselt väikest esinemissagedust (VÕRDLUS puudub kahel varasemal perioodil täiesti, SUHESTAMINE tõuseb 1 näitelt 4-le ja TEGEVUSOBJEKT 3 näitelt 8-le) ning järsku tõusu tänapäeva materjalis ligikaudu 20 näiteni. Abstraktsemate tähendusfunktsioonide väljendamisel on sageduse oluline tõus toimunud niisiis pigem 20. sajandi jooksul. Siingi on olemas oma vastassuunaline näide, nimelt OMANDUSE funktsiooni esinemissageduse kasv 7 näitelt 18. sajandil 18 näitele 19. sajandil, jäädes sarnasele tasemele (20 näidet) ka tänapäeva materjalis.

Eraldi rühmana võib välja tuua funktsioonid, mille näiteid leidub kõigi vaadeldavate perioodide valimites ühtviisi vähe: LIKUMISVAHEND, ASJAOLU ja AEG. Kõigist eespool kirjeldatud funktsioonidest eristub aga VIIS. 18. sajandi ja tänapäeva võrdluses toimuva languse (22 näitelt 12-le) vahele asetub ebaootuspäraselt suur kasv 19. sajandil (49 näidet). Ühest selgitust on sellele raske pakkuda, võimalik, et tegu on juhusliku kõikumise või materjalide erinevusest tuleneva eripäraga. Veel üks võimalik selgitus oleks, et VIISI funktsiooni ei esine 19. sajandil mitte ootamatult palju, vaid et seda tuleb 18. sajandi materjalis mõnevõrra vähem esile, kui võiks. Seda võiks põhjustada 2. peatükis kirjeldatud 18. sajandi materjalis tooni andva Lithanderi kokaraamatu eripära, mille mõju väljaselgitamiseks tuleks selle teksti komitatiivikasutust lühidalt eraldi vaadelda.

Kuigi siinse uurimuse eesmärgiks pole ühelegi tekstitüübile eraldi tähelepanu pöörata, moodustab see küllaltki spetsiifilise keelekasutusega tekst 18. sajandi

analüüsimaterjalist väga suure osa (89 näidet 200-st ehk veidi alla poole valimist). Et teha kindlaks, kas ja kuivõrd võiks sel tekstil olla mõju kogu sajandi üldpildile, olen joonisel 19 kõrvutanud kokaraamatu komitatiivi funktsioonide protsentuaalset jaotust võrdlevalt ülejäänud 18. sajandi tekstide komitatiivi funktsioonide jaotusega ja 18. sajandi valimiga tervikuna.

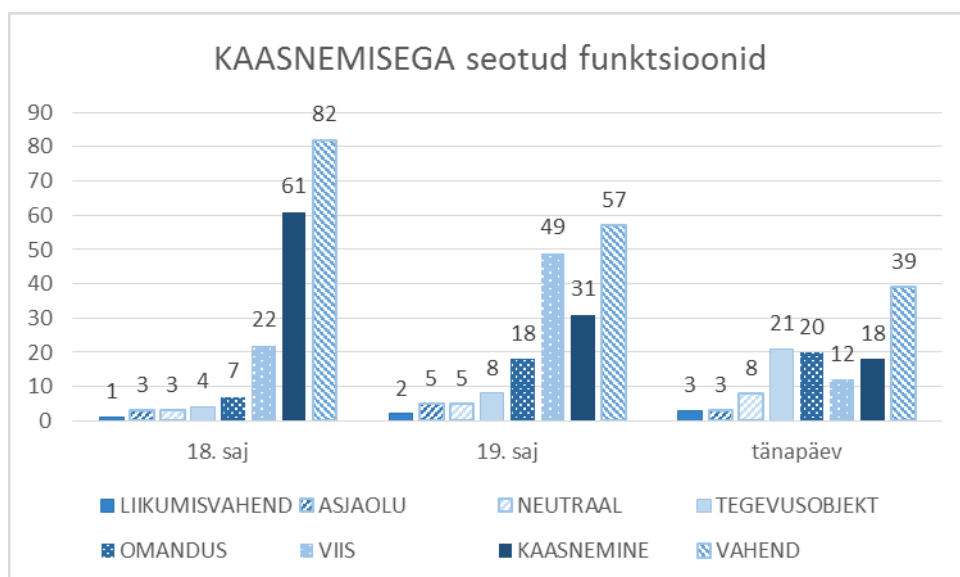
Joonis 19. Funktsioonide jaotus 18. sajandil Lithanderi kokaraamatus ja muus materjalis (protsent kõigist funktsioonidest)

Jooniselt on näha, et kokaraamatu erinevus ülejäänud materjalist tuleb kõige selgemalt esile KAASNEMISE puhul. Materjalis, mille hulgast on kokaraamat välja jäetud, on KAASNEMISE osakaal 18%, kokaraamatus endas aga 46% ning kogu valimis on KAASNEMISE osakaal tõusnud seetõttu 31%-ni. Sageduselt teine funktsioon kokaraamatus on VAHEND, ent siin ühtib esinemissagedus ülejäänud materjaliga (umbes 40%). Kolmandana võib välja tuua asjaolu, et kui muudes 18. sajandi tekstides on VIISI esinemissagedus küllaltki kõrge (VAHENDI ja KAASNEMISE järel 17%-ga kolmandal kohal), siis kokaraamatus on see funktsioon väga harv (3%), mis viib sajandi keskmise sageduse 11%-le. See näitab, et kokaraamatu spetsiifikast tulenevat mõju võiks otsida eelkõige KAASNEMISE funktsiooni suurest sagedusest ja VIISI esindavate näidete

suhteliselt väikesest sagedusest 18. sajandi materjalis võrreldes samade funktsioonide esinemissagedusega 19. sajandi tekstides.

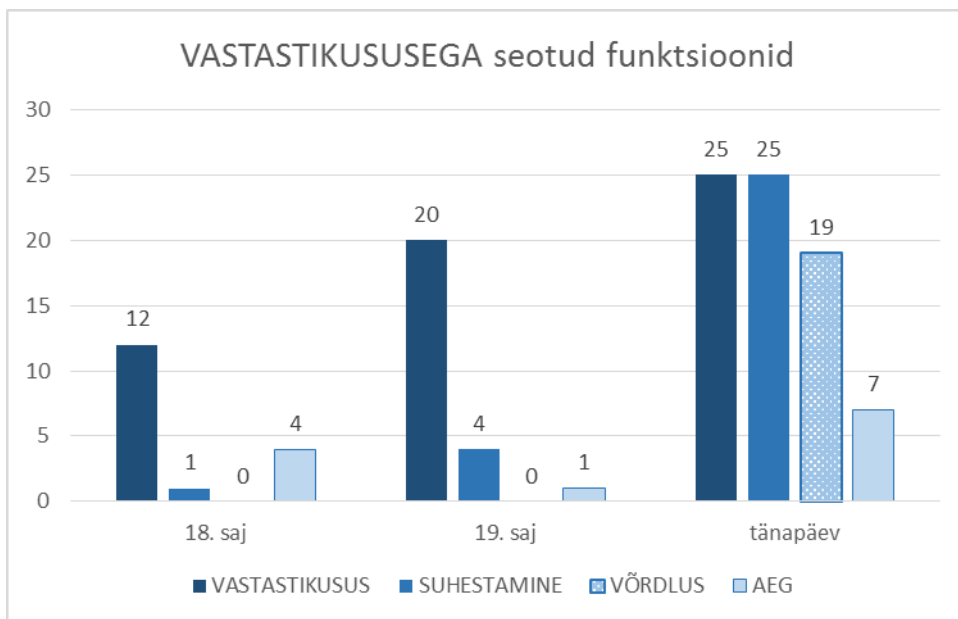
4.3. KAASNEMISE ja VASTASTIKUSUSE haru

Järgnevalt käsitlen funktsioone Metslangi, Habichti jt artiklis eristatud KAASNEMISE ja VASTASTIKUSUSE haru kaupa. Artikli andmete ülevaade on esitatud eespool peatükis 2.1. Joonis 20 kujutab kokkuvõtlikult siinses artiklis KAASNEMISEGA seotud funktsioonide esinemist kolme vaadeldava perioodi analüüsimaterjalis. Sarnaselt Metslangi, Habichti jt artiklis leituga on näha, et sajandite lõikes on KAASNEMISEGA seotud funktsioonide esinemine kokkuvõttes vähenenud ja et kolme perioodi lõikes on toimunud funktsioonide esinemissageduse ühtlustumine: 18. sajandil selgelt domineerivate funktsioonide osakaal on pidevalt vähenenud. Erinevalt artiklist tõuseb siinses analüüsis siiski ka tänapäeva materjalis teistest funktsioonidest enam esile VAHEND 39 näitega, samal ajal kui muud sagedasemad funktsioonid jäävad 20 näite ehk 10% piirile. Kokkuvõttes on näha, et KAASNEMISE funktsiooni üldine vähenemine on toimunud peamiselt keskmaste funktsioonide arvelt, samal ajal kui mõned perifeersemad funktsioonid on rohkem esile tõusnud, näidates komitatiivi funktsioonide mitmekesisust.

Joonis 20. KAASNEMISEGA seotud funktsioonid (näidete arv eri perioodidel)

Üldjoontes kinnitab analüüs ka Metslangi, Habichti jt artikli tõdemust, et VASTASTIKUSUSEGA seotud funktsioonid tõusevad esile ennekõike tänapäeva keeles. Jooniselt 21 on näha, et 18. ja 19. sajandi VASTASTIKUSUSEGA seotud funktsioonid on pigem sarnased ja neis tõuseb selgemalt esile vaid VASTASTIKUSUS ise, samal ajal kui VÕRDLUST ei esine üldse, SUHESTAMINE on väga harv (vastavalt 1 ja 4 näidet) ning ka AEGA leiab kokkuvõttes tänapäeva materjalis veidi rohkem kui varasemast (7 näidet võrrelduna 19. sajandi ühe ja 18. sajandi nelja näitega). Seevastu tänapäeva analüüsimaterjalis on kolm VASTASTIKUSUSE haru funktsiooni tõusnud peaaegu võrdselt oluliseks. Selles erineb siinne VASTASTIKUSUSE haru funktsioonide jaotus tänapäeva keeles Metslangi, Habichti jt artiklis esitatust, kus eristus teistest domineerivamana VASTASTIKUSUSE funktsioon ise 52 näitega, millele järgnes VÕRDLUS 19 näitega ja SUHESTAMINE 8 näitega. Siinses uurimuses on VASTASTIKUSUSEGA seotud funktsioonide esinemine ühtlasem, jäädes kõigi funktsioonide puhul peale AJA 20 näite ligidusse.

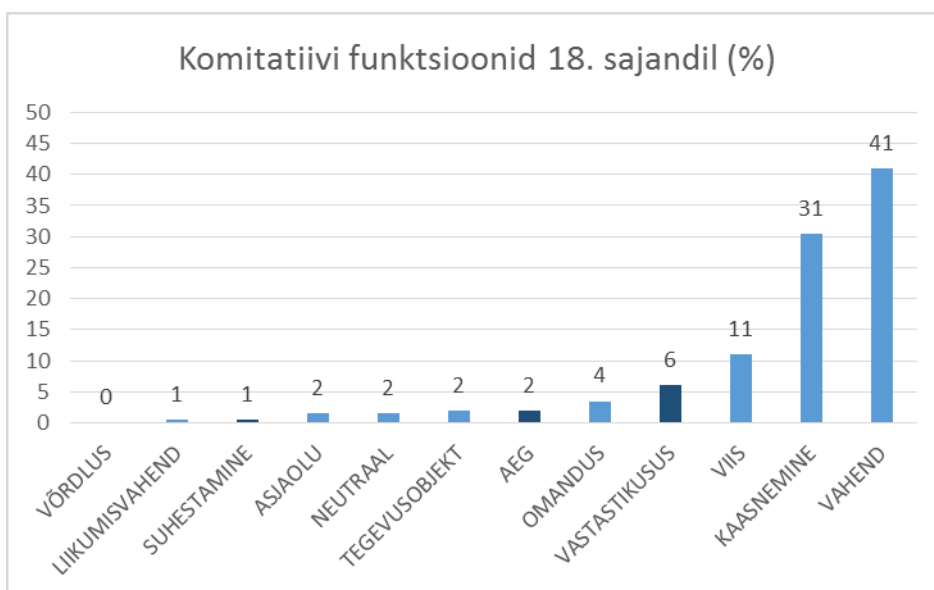
Joonis 21. VASTASTIKUSUSEGA seotud funktsioonid (näidete arv eri perioodidel)

Tõdemus VASTASTIKUSUSE esiletõusust tänapäeva keeles on aga ka siinses uurimuses sama. Kui 18. sajandi materjalis esines kõigi VASTASTIKUSUSEGA seotud funktsioonide näiteid kokku vaid 17 ehk alla 10% kõigist komitatiivinäidetest, siis tänapäeva materjalis on neid kokku 76 ehk 38% näidetest. See osutab, et kuigi KAASNEMISEGA

seotud näidete osakaal on endiselt kokku suurem (62%) ka tänapäeva keeles, on VASTASTIKUSUS jõuliselt ja kiiresti selle kõrvale tõusnud kas 20. sajandi jooksul või ka alates 19. sajandi teisest poolest, mis kajastub siinses valimis nõrgemalt. Selgemaks määratlemiseks, millisel perioodil toimus keeles VASTASTIKUSUSE haruga seotud abstraktsete tähenduste järsk tõus, tuleks vaadata 19. sajandi materjale liigendatumalt, kõrvutades sajandi esimese ja teise poole tekste. Teiselt poolt tuleks põhjalikumalt uurida 20. sajandit, millest praeguses uurimuses on kajastatud ainult kõige hilisem kümnend.

4.3. Sajandite võrdlus

Viimaks võrdlen omavahel funktsioonide osakaalu valimites protsentuaalselt kolmel vaadeldaval perioodil, kusjuures joonistel on VASTASTIKUSUSE haru funktsioonid parema eristamise otstarbel esitatud tumedama ja KAASNEMISE haru funktsioonid heledama värvitooniga. Joonis 22 kujutab 18. sajandi komitatiivi funktsioonide protsentjaotust.

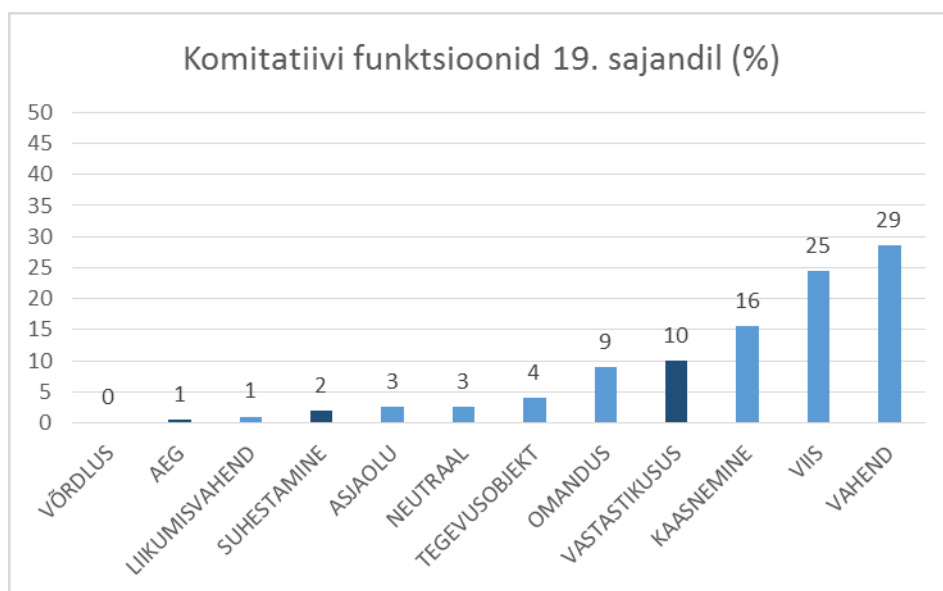

Joonis 22. Komitatiivi funktsioonid 18. sajandi valimis (protsentides)

Jooniselt on näha, et selgelt domineerivad kaks funktsiooni, VAHEND ja KAASNEMINE, mille näited moodustavad vastavalt 41 ja 31% 18. sajandi materjalist. Lisaks ületab 10% piiri veel VIIS. Kõik VASTASTIKUSUSEGA seotud funktsioonid jäävad 10% piirist

allapoole ning ka üldisemalt on sellel sajandil kõik funktsioonid peale kolme kõige sagedasema funktsiooni väga harvad, jäädes osakaalult enamasti alla 5%.

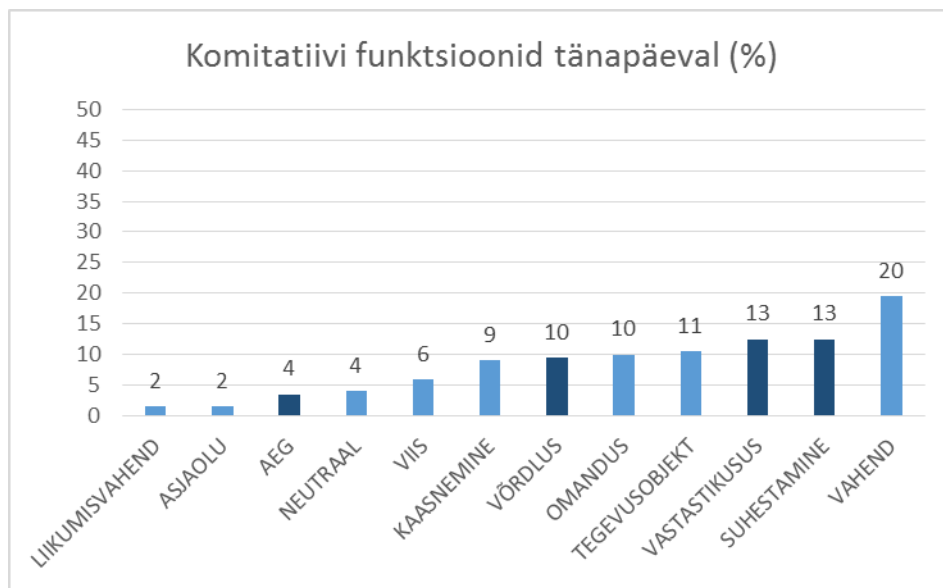
Joonis 23 näitab, et 19. sajandil funktsioonide osakaalu ebahütlus võrreldes 18. sajandiga väheneb.

Joonis 23. Komitatiivi funktsioonid 19. sajandi valimis (protsentides)

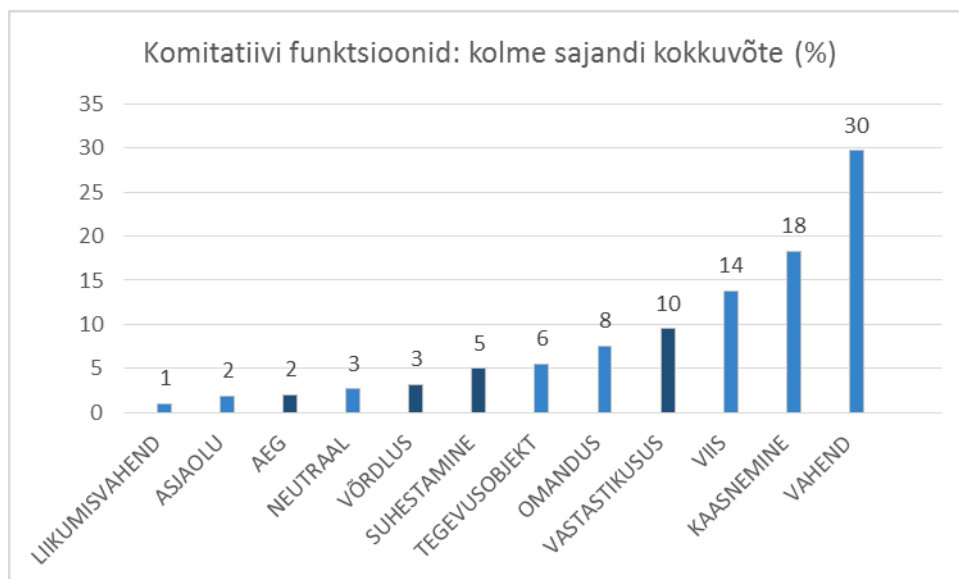
Domineerivad funktsioonid on jäänud samaks, ent neist ükski ei ületa enam 30% piiri. Lisaks on kaks funktsiooni, VASTASTIKUSUS ja OMANDUS samuti jõudnud 10% piirile, seega on 10% piiri lähedal või sellest suurema osakaaluga juba viis funktsiooni kaheteistkümnest, võrreldes eelmise sajandi kolmega. Samal ajal jääb seitse funktsiooni endiselt alla 5% piiri. Sajandi üldpilt on seega 18. sajandiga sarnane, ehkki mõnevõrra ühtlasem.

Joonisel 24 on kujutatud komitatiivi funktsioonide protsentuaalne jaotus tänapäeva keeles. Eri funktsioonide osakaal valimis on tänapäeva materjalis võrreldes varasemate sajanditega tunduvalt ühtlustunud. Vaid nelja funktsiooni osakaal valimis jääb alla 5% (LIKUMISVAHEND, ASJAOLU, AEG ja NEUTRAALNE OSALINE). Varem sageli esinevate funktsioonide hulka kuulunud VIIS on langenud 6%-le. Ülejäänud funktsioonide osakaal on sarnaselt umbes 10%, nende hulgas ka kolm KAASNEMISE haru esindavat funktsiooni (VÕRDULUS, VASTASTIKUSUS ja SUHESTAMINE), kusjuures kaks viimast neist paigutuvad vahetult kõige sagedasema funktsiooni VAHENDI (20%) järele.

Joonis 24. Komitatiivi funktsioonid tänapäeva valimis (protsentides)

Joonisel 25 on kujundatud komitatiivi funktsioonide protsentuaalne osakaal kõiki kolme perioodi ühendavas valimis. Selles jaotuses on kõige sagedasemad komitatiivi funktsioonid VAHEND, KAASNEMINE ja VIIS ning mõnevõrra tõuseb esile ka VASTASTIKUSUS. Kõigi perioodide kokkuvõttes võib harvaesinevateks funktsioonideks lugeda LIKUMISVAHENDIT, ASJAOLU, AEGA ja NEUTRAALSET OSALIST, samuti ei tõuse sellises võrdluses kuigivõrd esile alles tänapäeva tekstides mõjule pääsenud VÕRDlus ja SUHESTAMINE.

Joonis 25. Komitatiivi funktsioonid: kolme perioodi keskmine (protsentides)

TEGEVUSOBJEKTI ja OMANDUST võiks lugeda vahepealseteks, suhteliselt stabiilselt esindatud funktsioonideks, mis ei domineeri ühegi sajandi materjalis, ent on siiski teinud läbi tuntava tõusu kesksemate funktsioonide suunas, mõnevõrra vähemal määral on sama teinud NEUTRAALNE OSALINE.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et siinse uurimuse ning Metslangi, Habichti jt uurimuse analüüsitulemused on 18. sajandi ja tänapäeva keele osas küllalt sarnased, välja arvatud erinevused VASTASTIKUSUSE ja SUHESTAMISE funktsioonide arvus tänapäeva keeles. 19. sajand on eriti VASTASTIKUSUSE haru funktsioonide esinemise osas sarnane pigem 18. sajandile, ent üldise funktsioonide mitmekesisistumise seisukohast kujutab endast sujuvat üleminekut tänapäeva keelekasutuse suunas, mida iseloomustab varasemast mitmekesisem ja abstraktsem komitatiivi kasutus.

Kokkuvõte

Eesti *ga*-lõpuline komitatiiv ehk kaasaütlev kääne on vaid mõni sajand vana, ent selle kasutusvõimalused on sellest hoolimata keeles küllaltki mitmekesised. Komitatiiv on eesti keeles keskne morfoloogiline vahend koosesinemise väljendamisel, mille alla kuulub keeletüpoloogiliselt nii kaasnemissuhe kui ka vahendisuhe. Siinses töös on komitatiivi funktsioone vaadeldud Helle Metslangi, Külli Habichti jt uurijate 2017. aastal ilmunud artiklis esitatud funktsioonide jaotuse alusel. Komitatiivil on selle käsitlemise järgi 12 funktsiooni, mis omakorda koonduvad kahe tähenduskeskme, KAASNEMISE ja VASTASTIKUSUSE ümber. Viimastest on edasi arenenud uued, abstraktsemad ja spetsiifilisemad funktsioonid (KAASNEMISEST VAHEND, LIIKUMISVAHEND, VIIS, OMANDUS, ASJAOLU, TEGEVUSOBJEKT ja NEUTRAALNE OSALINE ning VASTASTIKUSUSEST SUHESTAMINE, VÕRDLUS ja AEG).

Kõige sagedasemaid ja eesti keele seisukohast prototüüpsemaid funktsioone saab omakorda liigendada alarühmadeks, mis võimaldavad paremini jälgida tähendusnihkeid funktsioonide sees ja nende vahel. KAASNEMISE funktsiooni võib jagada kolmeks lähtuvalt sellest, kas osalised on situatsioonis aktiivsed, passiivsed või kaasneb passiivne osaline aktiivsega. On näha, et just viimasest, KAASNEMISE seisukohast juba mõneti ebaprototüüpsest suhtest on tähendusnihete läbi edasi kujunenud järgmised funktsioonid, kus elutust kaaslasest on saanud kaasnev situatsioon (ASJAOLU), kaasnev seisund või tegevus (VIIS), põhiosalise omadus (OMANDUS) või vahend põhiosalise käes (VAHEND). Järgmine samm abstraktsuse suunas on viinud juba grammatilisema loomuga funktsioonide nagu TEGEVUSOBJEKT ja NEUTRAALNE OSALINE kujunemisele. Sarnaselt on osaliste erinevuse suurenemisel ja olukorra abstraktsemaks muutumisel arenenud uued tähendusfunktsioonid VASTASTIKUSUSEST, mis erinevalt KAASNEMISEST seob ainult sarnase aktiivsusega osalisi. VÕRDLUSE puhul on osalised tüüpiliselt veel sarnasel elususe ja kontrolli astmel, kuigi võimalikud on ka erineval elususe astmel osaliste võrdlus, SUHESTAMINE on aga tähenduselt väga varieeruv funktsioon, mis võib siduda kõikvõimalikke entiteete.

Funktsioonide vahelisi seoseid näitavad ka nende vahelised mitmeti tõlgendatavad piirialad ja sujuvad üleminekud ühest funktsioonist teiseks. Selliseid ebamäärase funktsiooniga näiteid on ühelt poolt näha KAASNEMISE ja sellest edasi arenenud funktsioonide (OMANDUSE, VAHENDI ja LIKUMISVAHENDI) vahel ning ka abstraktsemate funktsioonide eneste vahel. Teistest rohkem üleminekualasid teiste funktsioonidega on VIISIL ja ASJAOLUL. VASTASTIKUSUSE haru puhul avaldub selle eri funktsioonide omavaheline tihe seos muu hulgas ka selles, et varasemates käsitlustes pole selle haru funktsioone (v.a AEG) enamasti väga täpselt eristatud. Nende funktsioonide piiritlemise keerukust näitab ka VASTASTIKUSUSE ja SUHESTAMISE funktsioonide arvuline erinevus siinses uurimuses võrreldes Metslangi, Habichti jt uurimusega.

Statistiline võrdlus näitas, et kahes uurimuses tehtud analüüsi põhjal leitud arvandmed funktsioonide esinemise kohta vanemas kirjakeeles ja tänapäeva keeles langevad üldjoontes kokku, välja arvatud mainitud erinevus VASTASTIKUSUSE ja SUHESTAMISE vahel. On näha, et kui varasemas kirjakeeles domineerisid komitatiivi kasutuses tugevalt konkreetsemad funktsioonid, eelkõige VAHEND ja KAASNEMINE, siis tänapäeva keeles on nende funktsioonide esinemine vähenenud abstraktsemate funktsioonide esiletõusuga paralleelselt ning eri funktsioonide jaotus tänapäeva keeles on märksa ühtlasem.

Samuti on materjalis näha Metslangi, Habichti jt uurimuses välja toodud VASTASTIKUSUSE haru funktsioonide tõus KAASNEMISE haru kõrvale tänapäeva keelematerjalis. 18. sajandil ja 19. sajandil esineb VASTASTIKUSUSEGA seotud funktsioone tekstinäidetes väga vähe, kusjuures VÕRDLUS puudub täielikult. Tänapäeva keeles aga on VASTASTIKUSUS, SUHESTAMINE ja VÕRDLUS tõusnud kõige sagedasemate funktsioonide hulka. Ehkki KAASNEMISE haru jääb kõikide funktsioonide kokkuvõttes endiselt domineerima, on vahekordade muutus olnud siiski silmatorkav ja see on toimunud arvatavasti 20. sajandi jooksul või alates 19. sajandi teisest poolest, mille materjal on siinse uurimuse 19. sajandi valimis nõrgemalt esindatud.

Domineerivate funktsioonide poolest sarnaneb 19. sajandi materjal pigem 18. sajandiga, on vaid mõnevõrra ühtlustunud – KAASNEMISE ja VAHENDI esinemine on vähenenud ning sagenenud on OMANDUS ja VASTASTIKUSUS. Tänapäeva keele materjal seevastu näitab üpris teistsugust jaotust: vähe on jäänud väga harvasid funktsioone (ning

isegi nende puhul on peaaegu kõigi hulk vähesel määral siiski kasvanud), ainsaks selgemalt esile tõusvaks funktsiooniks on jäänud VAHEND 20%-se osakaaluga, millele järgneb aga kuus funktsiooni sarnase, umbes 10%-se osakaaluga, neist kolm VASTASTIKUSUSE haru funktsioonid. See omakorda peegeldab komitatiivi funktsioonide mitmekesisustumist ja abstraktsemaks muutumist tänapäeva keeles.

Kirjandus

Alvre, Paul. Küsisõnast *kas?* vana kirjakeele taustal. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7, 9–15.

EKG I = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Raandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Peatoim Mati Erelt, toim Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

EKG II = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Erelt, Mati 2008. Concerning the relationship of the comitative construction to the coordinating construction in Estonian. – *Linguistica Uralica* XLIV (2), 97–107.

Erelt, Mati 2017. Rinnastus. – Eesti keele süntaks. Toim Mati Erelt ja Helle Metslang. Ilmumas.

Erelt, Mati, Helle Metslang (toim) 2017. Eesti keele süntaks. Eesti keele varamu 3. Ilmumas.

Habicht, Külli 2000. Grammaticalization of Adpositions in Old Literary Estonian. – Estonian: Typological studies IV. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14, 19–58.

Kingisepp, Valve 1992. Eesti komitatiivi tõlkevasted soome keeles. Maia Väkrum, toim. *Folia fennistica & linguistica*. Lähivertailuja 5. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaaria Virroilla 27. ja 28. syyskuuta 1991, 15–28.

Lakoff, George, Mark Johnson 2011 [1980]. Metafoorid, mille järgi elame. Tlk Ene Vainik. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Lehmann, Christian, Yong-Min Shin 2005. The functional domain of concomitance. A typological study of instrumental and comitative relations. – Typological studies in participation. Ed. Christian Lehmann. *Studia Typologica* 7, 9–104.

Metslang, Helle 2006. Grammatiseerumise teooria tänapäevane pilguga. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7, 176–195.

Metslang, Habicht jt 2017 = Metslang, Helle, Külli Habicht, Tiit Hennoste, Anni Jürine, Kirsi Laanesoo, David Ogren 2017. Komitatiivi funktsioonidest eri aegade ja registrite eesti kirjakeeles. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 8–1, 149–178.

Rätsep, Huno 1979. Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu Riiklik Ülikool.

Sakamoto, Mayumi 1995. Kaasaütlevas käändes atribuudi asendist tänapäeva eesti keeles. Magistritöö. Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.

Sirola-Belliard, Maija 2016. Suomen komitatiivi. *-ine* ja *kanssa*. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampere University Press.

Stolz, Thomas 1997. Some instruments are really good companions – some are not. On syncretism and the typology of instrumentals and comitatives. *Theoretical Linguistics* 23 (1/2): 113-200.

Stolz, Thomas 2001. On Circum-Baltic instrumentals and comitatives: To and fro coherence. – The Cirum-Baltic languages: Typology and contact. Vol. 2: Grammar and typology. Eds. Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm. *Studies in Language Companion* 55, 591–612.

Stolz jt 2006 = Stolz, Thomas; Stroh, Cornelia ja Urdze, Aina 2006. On comitatives and related categories: A typological study with special focus on the languages of Europe. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Stolz jt 2009 = Stolz, Thomas, Cornelia Stroh, Aina Urdze 2009. Varieties of comitative. *The Oxford Handbook of Case*. Eds. Andrej Malchukov and Andrew Spencer. Oxford University Press, 601–608.

Stolz jt 2013 = Stolz, Thomas, Cornelia Stroh, Aina Urdze 2013. Comitatives and Instrumentals. *The World Atlas of Language Structures Online*. Eds. Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wals.info/chapter/52>. Vaadatud 27.12.2016.

Vals, Helju 1953. Kaasaütlev kääne eesti keeles. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.

Veismann jt = Veismann, Ann, Mati Ereht, Helle Metslang 2017. Määrus. – Eesti keele süntaks. Toim Mati Ereht ja Helle Metslang. Ilmumas.

Korpused

VAKK = Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus, <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/>. Vaadatud 01.03.2017.

TK = Tartu Ülikooli eesti keele koondkorpuse tasakaalus korpus. <http://www.cl.ut.ee/korpused/grammatikakorpus/>. Vaadatud 10.04.2017.

Summary

The functions of the Estonian comitative case in written language from 18th to 20th century.

In Estonian, the term *comitative* is mainly used to mark an inflectional case, which is the main means for expressing both comitative and instrumental meanings. In their research, Christian Lehmann and Yong-Min Shin (2005) have joined these two meanings under a single functional field of *concomitance*. Based on this study as well as empirical material and previous research on Estonian comitative case, Metslang, Habicht et. al. (2017) have named 12 different comitative functions in Estonian, organising them two centres prototypical functions, ACCOMPANYING and RECIPROCALITY. The current study takes these 12 functions and their organisation around two prototypical centres, to analyse the use of comitative case in the written Estonian within three periods: 18th century, 19th century and last two decades.

The study is based on previous research as well as empirical material from corpus. From each period, 200 examples were analysed both qualitatively and quantitatively, thus the whole empirical material of the study is 600 examples. The study starts with a theoretical overview of comitative as a typological category in language and as a case in Estonian. The second chapter describes the used materials and the selection of data in more detail. The third chapter contains the analysis of Estonian comitative case.

The analysis included three aspects. Firstly, each function was analysed and described based on its defining features and connections with other functions. Secondly, each function was analysed statistically in order to show the dynamics of their use throughout the three periods under investigation. Lastly, I compared the profile of comitative functions in of all three periods and analysed the dynamics of the two prototypical centres, ACCOMPANYING and RECIPROCALITY, within these periods. The findings were compared to those of the study of Metslang, Habicht et al.

The study showed, how more abstract functions of comitative have evolved from the prototypical meanings, and defined the ambiguous areas between different functions, which in turn are a reflection of the connections between them. The statistical data

found on comitative functions in the old literary language and today's language is similar to that of previous research. It shows that in the texts of 18th and 19th century, the functions connected to ACCOMPANYING were strongly dominating the field of concomitance and not many examples of the RECIPROCALITY branch can be found from these texts. In today's language, the situation has changed and RECIPROCALITY has become more visible next to the ACCOMPANYING. The overall pattern of each period shows that within three centuries, the dominance of certain few functions that was characteristic to the 18th century texts has changed towards a more even distribution of different functions in the 20th century, reflecting the overall increase in the diversity of use of comitative in Estonian. The 19th century texts also show a subtle change towards a more even distribution but resemble still more the overall profile of the 18th century use of comitative functions.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Aive Mandel (20.06.1985)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Komitatiivi funktsioonid eesti kirjakeeles 18. sajandist tänapäevani“, mille juhendajad on Helle Metslang ja Külli Habicht,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni; 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.06.2017